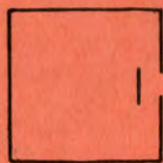

STICHTING

MENNO VAN COEHOORN

J
A
R
B
O
E
K

19
73

Mennico van Coehoorn
1674

STICHTING MENNO VAN COEHOORN

opgericht 18 april 1932

Beschermheer:

ZIJNE KONINKLIJKE HOOGHEID
DE PRINS DER NEDERLANDEN

J A A R B O E K
1 9 7 3
e n
V E R S L A G

*Mede-oprichtster van de Nationale Contactcommissie
Monumentenbescherming (N.C.M.)*

De Stichting, genoemd naar Menno Baron van Coehoorn (1641-1704), Nederlands grote vestingbouwmeester, directeur-generaal van fortificatiën onder Koning-Stadhouder Willem III, stelt zich ten doel:

"de instandhouding te bevorderen van oude buiten militair gebruik gestelde vestingwerken in Nederland, als gedenktekenen van geschiedenis en kunst en als natuurmonumenten, zodoende bij te dragen tot het bewaren van zinrijke overblijfselen en eerbiedwaardige traditiën uit ons nationaal verleden en tevens in het Nederlandse volk de zin voor kunst en natuurschoon te ontwikkelen en te bevorderen".

(Art. 2 der Statuten)

EREVOORZITTER:

L.J. SPANJAERDT SPECKMAN, adviseur,
(voorz. 1957-1967), 's-GRAVENHAGE

ERELEDEN:

JHR. IR. SIX VAN WIMMENUM,
(penningm. 1932-1971), LAREN N.H.

C.A. DE BRUIJN, archivaris,
(secr. 1956-1970), ZEVENAAR

Voorheen:

Erevoorzitters:

Generaal C.A. Snijders, Oud-O.L.Z.
† 1939 (voorz. 1932-1935).

W.H. Cool, † 1958,
(voorz. 1947-1957).

Erelid:

W.H. Schukking, † 1967,
(secr. 1934-1956).

Zijne Koninklijke Hoogheid Prins Claus der Nederlanden

Erevoorzitter van de Stichting Nationaal Comité Monumentenjaar 1975
houdt de openingstoespraak van de kansel in de Pieterskerk te
Utrecht op zaterdag 19 januari 1974

(foto Kon. Ned. Toeristenbond A.N.W.B.)

Vauban.

Coehoorn.

Vauban

naar een prent in de Van Coehoornzaal van „Henkenshage” St. Oedenrode

Van Coehoorn

VOORBERICHT

EEN JAARBOEK tijdig te doen verschijnen is soms een enerverende zaak. Dit ondervonden wij verleden jaar toen door onvoorziene stagnatie een en ander dreigde mis te lopen. Daar ons verslag pleegde te bestaan uit een variabel gedeelte (de gegevens over het verslagjaar) en voor het overige uit een vrij onveranderlijk deel (bestuur, correspondenten, publicaties, Stichting-gegevens, etc.) hebben wij dit laatste deel losgemaakt uit het geheel, waardoor het reeds vroegtijdig en onafhankelijk van de verdere inhoud van het verslag kan worden vervaardigd, wat een regelmatigere afwerking zal kunnen bevorderen.

Men zal nu achter in het jaarboek, onder de flap aantreffen:

Bijlage I : met de overwegend constante gegevens. Extra ditmaal...

Bijlage II : register op de jaarverslagen 1968/1972, samengesteld door ir. Weezeman; dit is een supplement op het register 1932/1967, dat nog verkrijgbaar is bij de archivaris (zie publicatielijst).

Bijlage III : overzicht van onze begunstigers en donateurs, gerangschikt naar woonplaats - per ultimo februari 1974. Wij weten dat velen een zodanige lijst op prijs stellen.

ADRESSEN-ADMINISTRATIE is een kwetsbare zaak die nauwkeurigheid en een constant bijwerken vereist. Wij stellen dan ook op prijs, indien ons onjuistheden worden gesignaleerd en... ingeval van verhuizing nieuwe adressen spoedig worden doorgegeven aan ons secretariaat.

Wij ondervonden gedurende vele jaren van de afdeling Mechanische administratie van het bevolkingsregister te Leiden bijzonder veel medewerking bij het voeren van de adressenadministratie en bij de verzending van jaarverslagen e.d. Helaas kan dit door overbelasting niet worden voortgezet. Wij betuigen de Gemeente Leiden - donatrice van het begin af - dank voor de dienstverlening en in het bijzonder ook de heer J.C. de Bruijn, het hoofd van de betreffende afdeling en zijn medewerk(st)ers.

De Kon. Ned. Toeristenbond A.N.W.B. werd bereid gevonden die taak over te nemen. Nu zal dat wel enige verandering teweeg brengen in het aanzien van de adressen, wat een gevolg is van het daar toegepaste computersysteem, waarbij bovendien rekening moet worden gehouden met PTT-voorschriften aangaande het maximum aantal letter-eenheden per regel. Men ontkomt er daardoor niet aan dat mogelijk het aantal voorletters wordt beperkt of lange familienamen worden afgekort. Wij moeten ons daarbij wel neerleggen en vertrouwen dat ook U dit zult willen doen, zo dit wrede lot ook Uw naam mocht treffen...

Het voorgaande zal zich slechts voordoen bij verzending van grote hoeveelheden poststukken, zoals jaarverslagen e.d. Bij individuele correspondentie met U blijven wij ons richten naar de traditie.

INLEIDING EN OVERZICHT

Zeer geachte begunstig(st)ers en donateurs,

HET KLIMAAT WAARIN WIJ WERKEN.

Wanneer wij ons in weerkundige termen zouden willen uitdrukken om een karakteristiek te geven van *het klimaat* in het gebied van de *monumentenzorg*, de *natuurbescherming* en *zorg voor het milieu*, dan zou men kunnen stellen - doelende op *de publieke instelling* tegenover deze zaken - dat "de wind steeds meer naar de goeie hoek draait".

Dat neemt niet weg dat men zich nog wel eens ziet geplaatst tegenover blijken van *onbegrip of miskennis der waarden die in het geding zijn*, zodat "met plaatselijke storingen nog rekening moet worden gehouden", terwijl *kostenstijging gepaard gaande aan financiële onmacht* ons kan brengen tot de verwachting dat "nachtvorsten met zeer lage temperaturen het gewas nog ernstige schade kunnen toebrengen". Tegen dit laatste valt soms weinig uit te richten. Tegen eenzijdigheid (waarvoor ook wij ons dienen te hoeden, willen wij niet aan vertrouwen inboeten) bij het afwegen van prioriteiten, wanneer het gaat om (soms vermeende) technische en/of economische waarden tegenover die waarover wij ons tot taak hebben gesteld te waken, lijkt ons *een goede voorlichting* het meest geëigend. Een actieve voorlichting!

In dit licht dient te worden gezien de actie *Monumentenjaar 1975 (M 75)*, waarop elders in dit jaarboek nader wordt ingegaan. Wij hebben ons afgevraagd of onzerzijds - in het kader van M 75 - de *rehabilitatie van een vestingwerk* zou kunnen worden bevorderd, waarbij onze gedachten uitgaan naar *de vesting Nieuwpoort*.

In gemeenten waar vestingwerken liggen die voor restauratie in aanmerking kwamen of komen, hebben de *initiatieven* van een aantal *gemeentebesturen* ertoe geleid dat de Rijksoverheid ter bestrijding van structurele werkloosheid in de betreffende gemeenten gelden voor het herstellen van die objecten beschikbaar stelde of zal stellen (A.C.W.-verband).

De sedert enige jaren waar te nemen verhoogde belangstelling voor vestingwerken en monumenten in het algemeen, door een aantal Uwer terecht benut voor werving van binnenuit, daarbij gesteund door een passende propaganda van bestuurszijde voor onze doelstellingen, is niet zonder effect gebleven voor wat betreft het aantal begunstigers en donateurs. Een vergelijking met bijvoorbeeld het jaar 1970 geeft een toename te zien van omstreeks honderd. Dit is een verheugende ontwikkeling, ofschoon de toename in 1973 achterbleef bij die van ons jubileumjaar 1972, dat zeer vruchtbaar was.

Nu wij onze begunstigers en donateurs (in de Bijlage III) zien gerangschikt naar woonplaats, valt het op dat in soms minder grote plaatsen het aantal groter is dan men verhoudingsgewijs zou verwachten. Wij weten niet altijd wat iemand ertoe heeft gebracht zich bij onze Stichting aan te melden, maar achten het niet onwaarschijnlijk dat in zo'n kern een of twee leden een actieve rol bij de werving vervulden. Wij hopen nu maar dat zulks ook anderen moge inspireren in eigen woonplaats of kennissenkring steun te zoeken voor onze doelstellingen.

Vanwege zijn nauwe betrekking tot het geslacht van *onze naamgever Van Coehoorn* gaf de heer A.M.J. baron de Girard de Miolet Van Coehoorn te Brussel de wens te kennen als begunstiger tot de Stichting toe te treden.

Wij moeten helaas melding maken van de na het vorige verslag binnengekomen *overlijdensberichten* van begunstigers onzer Stichting:

Jhr. M.V. Beelaerts van Blokland, Barchem
de heer A. Buisman, Egmond aan Zee
de heer F.G. Dürst Britt, Den Haag
de heer A. Eterman, Den Haag
Prof. Dr. A.E. van Giffen, Zwolle
Jhr. M.J.I. de Jonge van Ellemeet, Arnhem
de heer L.J. de Lagh, Haarlem.

De werkzaamheden der Stichting verliepen in het afgelopen jaar normaal en bevredigend. Om goede resultaten te kunnen bereiken is samenwerking met anderen onontbeerlijk, wat uiteraard met

zich brengt dat het bestuur in meer dan één commissie of werkomité de Stichting vertegenwoordigt, zoals in *de Nat. Contactcommissie Monumentenbescherming* (NCM), die als zodanig het *Werkcomité M 75* vormt. (Voor een verslag van de activiteit van de NCM in 1973 wordt verwezen naar elders in dit jaarboek).

Verder noemen wij de *Commissie Stadsherstel Woudrichem*, de *Werkcommissie tot verbetering der wallen en vesten van Brielle*, de *Technische begeleidingscommissie Brielle*.

Bij diverse gelegenheden gaven een of meer leden van het dagelijks bestuur acte de présence, zoals bij het/de:

- *gouden jubileum van de Vereniging "De Hollandse Molen"* te Amsterdam in tegenwoordigheid van H.M. de Koningin,
- *plechtige herdenking van Haarlems beleg* annex opening der tentoonstelling "Men sagh Haarlem bestormen", voor de inrichting waarvan adviezen werden verstrekt aan de organisatoren, terwijl ook bijdragen voor het gedenkboek werden geleverd,
- *heropening van het gerestaureerde Broederhuis te Zeist*, door Z.K.H. Prins Claus der Nederlanden. Sedertdien is dit gebouw de zetel van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg,
- *eerste uitgifte van de gids "Arsenaal"* in het Arsenaal te Naarden,
- *studiedag "stoeien met monumenten"* te Brielle, waar ons hoofdbestuurslid de heer J.J. de Wolf voor autoriteiten en genodigden een inleiding hield,
- 60-jarig jubileum van de *Stichting Kon. Ned. Leger- en Wapenmuseum "Generaal Hoefer"* te Leiden in tegenwoordigheid van Z.K.H. de Prins der Nederlanden.

Onze bijna veertig jaar geduurd hebbende nauwe betrekking tot *de vesting Willemstad* is in de loop van 1973 beëindigd. *De wallen zijn in eigendom overgegaan aan de gemeente* die de zorg voor het onderhoud inmiddels heeft overgenomen. Een voor de hand liggende oplossing. Een overzicht van deze langdurige relatie vindt U elders in dit verslag.

Wij zouden nu willen komen op het onderwerp *correspondentschappen*. Ons kwam een circulaire onder ogen waarin het hoofdbestuur

der Stichting zich in 1945 tot de begunstigers wendde in de volgende bewoordingen:

"... doen wij een beroep op Uw medewerking aan het doel, dat onze Stichting beoogt, door U - indien U daartoe in de gelegenheid zijt - bij den Secretaris te willen aanmelden als *Correspondent* voor Uw woonplaats of een door U aan te geven rayon.

De taak van onze correspondenten omvat in hoofdzaak: *het zich op de hoogte stellen van inrichting en toestand der historische vestingwerken in zijn rayon en het onverwijld rapporteren van veranderingen aan die werken of plannen daartoe! Het Hoofdbestuur etc. "*

Het is nog steeds zo dat *de Stichting in belangrijke mate afhankelijk is van het goed functioneren van correspondentschappen*, wil zij tijdig kunnen reageren op bestemmingsplannen e.d. of optreden tegen mogelijke aantasting van vestingwerken of forten. Zoals men kan zien zijn *enkele correspondentschappen vacant*, terwijl andere zo uitgestrekt zijn, dat de rayons niet altijd even gemakkelijk zijn te bewaken. In meer dan één rayon hebben we voor bepaalde steden of objecten sub-correspondentschappen ingesteld, die hetzij in overleg met de correspondent, hetzij rechtstreeks aan het secretariaat rapporteren. Dit hangt af van te maken afspraken.

Wij zouden om een voorbeeld te noemen meer gebaat zijn met één correspondent voor Enkhuizen alléén, dan dat wij nog steeds achter rayon VIII (Noord-Holland benoorden het Noordzeekanaal m.u.v. Texel en Den Helder) het woord vacature moeten plaatsen.

Wij zouden U daarom willen uitnodigen de inhoud van die oude oproep nog eens te herlezen, want ze is nog onverminderd van kracht. Uw eventuele voorlopige aanmelding zou geheel vrijblijvend mogen zijn en mocht U zich willen aanmelden voor Uw eigen woonplaats (vallende binnen een der bestaande rayons), dan zou uit overleg kunnen blijken in hoeverre van Uw aanbieding gebruik kan worden gemaakt door bij voorbeeld het uitlichten van een of meer steden uit een groter rayon (voorbeeld XIV). Wij wachten Uw reactie gaarne af.

Ook dit jaar hielden wij een *stafbespreking met onze correspondenten*, waartoe wij *Sint Oedenrode* als trefpunt hadden gekozen.

Daar bevindt zich een *kasteel Henkenshage*, waarin een "*Coehoornzaal*" als museum is ingericht. Behalve nuttig was deze samenkomst bijzonder prettig en interessant. Wij verwijzen gaarne naar het door onze correspondent de heer C.G. Scheltema, architect te Naarden, gemaakte verslag.

In de *samenstelling van het hoofdbestuur* hebben zich een aantal wijzigingen voorgedaan. Op eigen verzoek is afgetreden *Ir. G. Memelink*, vertegenwoordigende de Nederlandse Heide Maatschappij. In zijn plaats is gekomen *Dr. Ir. J.A.H. Hendriks*. Als opvolger van de heer *N.J.C. Cramer*, vertegenwoordigende Stad en Lande van Gooiland werd aangewezen *Mr. M. Tydeman*. In de plaats van *Mr. Jan Korf*, hoofddirecteur van de Rijksdienst voor de monumentenzorg tot augustus 1973 is toegetreden de heer *J. Jessurun*, die dezelfde functie bij deze Rijksdienst thans vervult.

De vestingstad Naarden laat zich, op grond van het bepaalde in art. 5 b. onzer Statuten, in ons hoofdbestuur vertegenwoordigen door haar burgemeester, *Drs. H.J. Kastein*; krachtens hetzelfde artikel de vestingstad Brielle door haar burgemeester, de heer *J. Huurman*. De heer *C.J.A. Wijnaendts* van de Ned. Ver. tot bescherming van Vogels gaf de wens te kennen zijn functie ter beschikking te stellen, zijn opvolger wordt de vice-voorzitter dier Vereniging, *Drs. J.A. van der Ven*.

In de plaats van *Ir. R. Meischke* wordt door de Kon. Ned. Oudheidkundige Bond als lid van ons hoofdbestuur aangewezen *Dr. J.G.N. Renaud*.

De heer *L.J. de Lagh* kwam ons te ontvallen door overlijden op 18 juni 1973.

Gaarne betuigen wij de afgetreden heren *Ir. Memelink*, *N.J.C. Cramer*, *Mr. Jan Korf*, *C.J.A. Wijnaendts* en *Ir. Meischke* onze dank voor hun aandeel in ons stichtingswerk en mogen de heren *Dr. Ir. J.A.H. Hendriks*, *Drs. H.J. Kastein*, *Mr. M. Tydeman*, *Drs. J.A. van der Ven*, *Dr. J.G.N. Renaud* en *J. Huurman* als nieuwe hoofdbestuurleden welkom heten.

Aan de heer *De Lagh*, die tot onze Stichting gedurende een lange reeks van jaren in een zeer nauwe relatie stond, hebben wij in een "*ter gedachtenis*" aandacht besteed.

De financiële lasten door prijsverhogingen op elk gebied baren onze penningmeester veel zorgen. Als voorbeeld moge gelden dat de *minimum-contributie* die wij tot nu toe op f 5,-- hielden niet eens meer toereikend is voor de bekostiging van dit U aangeboden jaarverslag + circulaires + portokosten. Wij kunnen er dan ook niet onder uit het hoofdbestuur voor te stellen (maar dat is nog niet gebeurd op het moment dat wij dit schrijven) het minimum te stellen op f 10,--.

Gelukkig ontvingen wij in het afgelopen jaar *een belangrijke gift* ineens van de *Fondation Jordaan-Van Heek*, wat uit het financiële verslag van de penningmeester moge blijken. Wij zijn deze donatrice hoogst dankbaar!

Voor het verslag van *onze excursie naar Haarlem, Spaarndam, Spaarnwoude en andere werken en forten van de v.m. stelling van Amsterdam*, verwijzen wij naar hetgeen daarover elders in dit jaarboek is vermeld.

ONZE TRADITIONELE EXCURSIEDATUM IS DE TWEDE ZATERDAG IN JUNI. Alleen het afgelopen jaar moesten wij hiervan afwijken: die zaterdag viel in 1973 vlak voor Pinksteren.

Er is nog steeds een aantal lezenswaardige *publicaties* voorhanden, w.o. de *Atlas van Zuid-Holland*. Daar herhaaldelijk wordt gevraagd naar de vroeger verschenen delen worden deze met prioriteit opnieuw bewerkt alvorens ze in herdruk te kunnen geven. E.e.a. vergt nauwgezette studie en derhalve tijd. Intussen is een zeer beperkt aantal lichtdrukken van uitverkochte delen (zonder de afbeeldingen) verkrijgbaar (zie lijst publicaties in Bijlage I).

Van instellingen en particulieren, meestal begunstigers deze laatsten, ontvangen wij - soms regelmatig - periodieken, publicaties, kaarten, boeken, knipsels, zelfgemaakte foto's van Nederlandse of buitenlandse vestingwerken, etc. *ten geschenke voor ons archief*. Er bevinden zich hierbij soms kostbare uitgaven. Onnodig te zeggen, dat wij deze vrijgevigheid bijzonder op prijs stellen en de schenkers mits deze nogmaals dankzeggen.

De heer Engelbrecht voldeed in het afgelopen jaar enige keren aan uitnodigingen tot *het houden van een inleiding met licht-beelden*. Naar is gebleken werd zulks wel op prijs gesteld en was het voor sommigen aanleiding zich bij onze Stichting als begunstiger op te geven. In principe is de heer Engelbrecht wel genegen aan dergelijke verzoeken gehoor te geven. Afstand en beschikbare tijd spelen daarbij natuurlijk wel een rol! Overigens kan de Stichting ook dia's uitlenen voor gebruik bij lezingen.

Wij hopen dat Uw kijk op en Uw belangstelling voor onze monumentenbeschermende taak - zo mogelijk - nog zullen toenemen door het kennismaken van de inhoud van dit, U hierbij aangeboden, verslag en dat het lezen ervan U enig genoegten moge verschaffen. Allen die bijdragen leverden zeggen wij gaarne dank.

T.

TENTOONSTELLING TE SINT KATELIJNE-WAVER

De zware beproevingen van W.O.II hebben in België de herinnering aan de gebeurtenissen in de jaren 1914-1918 niet kunnen verdringen. Integendeel, behalve dat in tal van steden en dorpen oorlogsmonumenten aan die periode herinneren, worden in vele plaatsen op gezette tijden de feiten en de gesneuvelden herdacht.

Omdat enerzijds de oorlogshandelingen het algehele beeld van de landstreek ten zuidoosten van Antwerpen totaal hebben veranderd, anderzijds de gelederen van de nog in leven zijnde oud-strijders van '14-'18 sterk zijn gedund en een nog grotere afname in het verschiet ligt, hadden ingezetenen van St. Katelijne-Waver het plan opgevat om - in het zicht van de 60e verjaardag van de Duitse inval in 1914 - een tentoonstelling te organiseren, waarbij de slag rond de grote verdedigingsgordel van Antwerpen centraal werd gesteld met in het bijzonder de strijd om de forten van Walem, Sint Katelijne-Waver, Duffel, Koningshooikt en Lier.

Het uitvoerend comité, onder voorzitterschap van de Burgemeester heeft daartoe in het kleine kasteel van het Michielsdomein van

28 september tot 7 oktober een overzichtelijke en zeer goed gedocumenteerde tentoonstelling gehouden, waaraan ook de Simon Stevin-stichting heeft medegewerkt.

De grote blikvanger was een voortreffelijke maquette van het operatiegebied, waarop de verschillende fasen van de Duitse opmars in de richting Antwerpen waren aangegeven. Aan de hand van kaarten, originele documenten, dan wel copieën daarvan (ook van Duitse zijde was hieraan medegewerkt!) kon men nagaan hoe de reeds jaren tevoren geraamde plannen van Von Schlieffen, in grote lijnen gevolgd, maar toch op een paar belangrijke punten gewijzigd, door Von Moltke werden uitgevoerd. Met een uitgebreide collectie foto's, zowel originele als reproducties, in maand- en weekbladen, krantenknipsels, brieven, enz. uit die tijd, zowel van gealliëerde als van Duitse zijde, werd aangetoond hoe groot de verwoestingen waren, die door de overmachtige vijandelijke artillerie aan de forten en de dorpen werden toegebracht, hoe dapper het gedrag van de verdedigers en voorts de gevolgen van de strijd voor de burgerbevolking. Een kamer werd gewijd aan de gevallenen, met de volledige naamlijsten en zo mogelijk persoonsbeschrijvingen en portretten. Het geheel werd aangevuld met vaandels, uniformen, wapens e.d., terwijl in de kelderruimte een gedeelte van een loopgraaf was nagebootst.

Het geheel was leerzaam en indrukwekkend.

E.

BIJeenkomst van Correspondenten te Sint Oedenrode

Rijdend naar deze bijeenkomst op zaterdag 3 november 1973 dacht ik blijkbaar zozeer aan de woonplaats van onze voorzitter, dat ik vanaf Vianen in de richting Breda koerste in plaats van naar Den Bosch.

Onder een bleke winterzon was heel autorijdend Nederland dusdanig onder de indruk van de eerste gevolgen van de olieboycot, dat het onmogelijk was om door snelheid de tijd, die door de omweg verloren ging, nog in te halen. Te laat kwam ik dus in het raadhuis van St. Oedenrode aan. Jammer, want dit 17e eeuwse kasteel "Dommelrode", geheel gerestaureerd in 1963, kon ik daardoor slechts vluchtig bekijken.

Na de lezing met lichtbeelden door de voorzitter, welke lezing ook door de gastheer, de burgemeester van St. Oedenrode, Mr. J.J. Werner, werd bijgewoond, begaf het dagelijks bestuur zich met het achttal correspondenten door het vriendelijke dorp naar de koffietafel, die aan het ruime Marktpllein in hotel "De Gouden Leeuw" gedekt stond.

De correspondenten vernamen daar ook nog het laatste stichtingsnieuws en wisselden van gedachten met het bestuur.

Vervolgens ging het gezelschap naar het aan de rand van het dorp gelegen, door een slotgracht en een prachtig park met veel hoge bomen omgeven kasteeltje Henkenshage, dat uit het midden van de 15e eeuw dateert. Zonder stormram, maar wel onder hilariteit achter de voorzitter met het stichtingsvaantje aan ging het de brug over en onder de door twee torentjes geflankeerde poort door naar het binnenplaatsje. Een fraaie hal in het hoofdgebouw en een zaal, gewijd aan Menno van Coehoorn, werden uitgebreid bezichtigd, waarbij de voorzitter tekst en uitleg gaf bij de vele schilderijen.

In een kleiner zaaltje kreeg de stamboom van de familie de Girard de Miolet van Coehoorn, die een gehele wand beslaat, ruime aandacht. De bovenverdieping van het hoofdgebouw is als openbare leeszaal in gebruik.

Op de terugreis had ik wat meer tijd om van het schilderachtige landschap tussen St. Oedenrode en Den Bosch te genieten, in gezelschap van onze secretaris Treu.

Deze bijeenkomsten van correspondenten en bestuur zijn beslist

de moeite waard om tenminste eenmaal per jaar te houden. Dat is wel de mening van alle deelnemers en zeker die van (Zie afb. V)

C.G. Scheltema

BESTUURSZAKEN

Aan Hare Majesteit de Koningin, aan Z.K.H. de Prins der Nederlanden en aan Z.K.H. Prins Claus der Nederlanden boden wij een exemplaar aan van het jaarverslag over 1972, waarvoor wij dankbetuigingen mochten ontvangen.

HOOFDBESTUUR

In de *samenstelling* deden zich in 1973 (en in de eerste maanden van 1974) een aantal *wijzigingen* voor, welke wij reeds in onze inleiding ter sprake brachten. De volgens rooster aftredende leden van het hoofdbestuur, de heren *Jhr. Ir. Six van Wimmenum, Ir. Overdijkink, Mr. Van der Mark, De Bruijn, De Wolf en Ir. Van der Vlis* werden op de vergadering van het hoofdbestuur d.d. 16 mei 1973 herkozen. De gemeente Naarden zal worden gewezen op de strekking van art. 5 b onzer Statuten, krachtens hetwelk zij een vertegenwoordiger in ons hoofdbestuur zal kunnen aanwijzen. (Inmiddels geëffectueerd door de aanwijzing van de nieuwe burgemeester *drs. H.J. Kastein*). Hetzelfde geldt t.a.v. Brielle.

DAGELIJKS BESTUUR

De aan de beurt van aftreden zijnde heer *Spanjaardt Speckman* werd op dezelfde hoofdbestuursvergadering herkozen als lid van het dagelijks bestuur.

Vergaderingen van het dagelijks bestuur werden gehouden op: 10/1, 15/2, 13/3, 8/5, 8/6, 30/8, 27/9, 1/11, 6/12.

Tot de voornaamste onderwerpen van bespreking behoorden werken/forten (c.q. in of nabij):

Beverwijk	"Kwadijk", Fort -
Bourtange	Lent
Bredevoort	Lichtenvoorde
Brielle	Loo, Forten bij het -
Buren	Maastricht
Coevorden	Naarden
Den Helder	Ochten en Spees, Linie -
Enkhuizen	Oudeschans
Goeree	Rammekens, Fort -
Gorinchem	Rijnauwen, Fort -
Haarlem	Terheyden
Harrevelderschans	Westervoort
Heusden	Willemstad
Jutphaas	Woudrichem
"Kijkuit", Fort -	Zwolle

STICHTING MENNO VAN COEHOORN

Notulen van de vergadering van het *hoofdbestuur*, gehouden op woensdag 16 mei 1973 te 14 uur in een lokaliteit van de Inter-service Officers Club (I.O.C.) in het gebouw van de Witte Sociëteit te 's-Gravenhage.

Aanwezig zijn van het *dagelijks bestuur* de heren Engelbrecht, Treu, Van Walree, De Bruijn, Spanjaardt Speckman en Van der Mark en van het *hoofdbestuur* de leden Antoni, Bloemers, Bouman, Jhr. Van den Brandeler, Gooszen, Helder, Hendriks, Kuysten, De Lagh, Memelink, Overdijkink, Reinders, Schothorst, Jhr. Six van Wimmenum, Vink, Voster, Weezeman, Wijnaendts en De Wolf, in totaal 25 personen.

Bericht van verhindering hebben gezonden de heren Benthem, Cramer, Korf, Mohr, Phaff en Van der Vlis.

- I. De voorzitter, de heer Engelbrecht, *opent* de vergadering en heet in het bijzonder welkom Dr. Ir. J.A.H. Hendriks, directeur van de Kon. Ned. Heidemij., die de plaats van Ir. G. Memelink zal gaan innemen, nu deze zijn functie bij de Heidemij. wegens pensionering neerlegt. De voorzitter herdenkt de begunstigers, die de Stichting in 1972 zijn ontvallen, te weten Mevrouw Van Middendorp-Koster en de heren Badon Ghijben en A.H. van Heek.

- II. De *notulen* van de vergadering van 3 mei 1972 worden ongewijzigd gearresteerd.
- III. Behalve een brief van de heer Memelink, waarin hij zijn vertrek uit het bestuur aankondigt en in overweging geeft de heer Hendriks als vertegenwoordiger van de Heidemij. een plaats in het bestuur aan te bieden, zijn er geen *ingekomen stukken*.
- IV. 1. De voorzitter stelt vervolgens aan de orde het door de secretaris samengestelde *jaarverslag* over 1972. De secretaris wijst zelf op enkele drukfouten en roept de clementie van de vergadering in voor het ontbreken van de gebruikelijke zin in het verslag "goedgekeurd door het dagelijks bestuur". De heer *Vink* kan begrip opbrengen voor de "geweldige problemen", waarvan de eerste alinea op blz. 8 gewag maakt. Toch is hij van mening dat deze problemen, althans wat de ruimtelijke ordening betreft, enigermate kunnen worden verzacht omdat artikel 8 van de Wet op de Ruimtelijke Ordening de mogelijkheid opent tot overleg vooraf. Onze Stichting is immers een erkende "overleg-instantie" en daaraan kan zij het recht ontlenen, b.v. de gemeentebesturen te verzoeken haar tijdig van een plan tot wijziging van een bestemmingsplan op de hoogte te stellen. Indien daarbij dan een vestingwerk is betrokken, kan daaraan aandacht worden geschonken. De heer *Bloemers* acht zulk overleg met de gemeentebesturen een typische aangelegenheid voor de Nationale Contactcommissie. De heer *Schothorst* betreurt het dat het Ministerie van Defensie zo weinig betrokken wordt in het planologische overleg. Hij stelt voor dat onze Stichting, indien zich een probleem op vestingbouwkundig gebied voordoet, aan Defensie vraagt haar daarvan tijdig in kennis te stellen. De *voorzitter* is dankbaar voor de suggesties van de heren *Vink* en *Schothorst*; zij zullen in het dagelijks bestuur nader worden bekeken. De heer *De Wolf* betreurt nog steeds, dat geen vertegenwoordiger van de Dienst der Domeinen zitting heeft in ons hoofdbestuur. De *voorzitter* is het met hem eens, maar het is Domeinen zelf die "neutraal" wil blijven en geen plaats in het hoofdbestuur ambiëert.

De heer *De Wolf* stelt voor, in den vervolge onder het hoofd "Stichtingsgegevens" de plaats van de vergaderen archiefruimte (Bazarstraat 19 te 's-Gravenhage) en het gironummer te vermelden! Nadat de heer *De Lagh* zijn grote waardering voor het verslag heeft uitgesproken en de secretaris daarmee heeft gecompimenteerd, wordt het onder dankzegging vastgesteld.

2. Voor het *financiële verslag* over 1972 verwijst de penningmeester naar het op blz. 23 gepubliceerde overzicht. Daaruit blijkt dat de inkomsten uit contributies met ruim f 900,-- zijn gestegen, hetgeen betekent dat tal van begunstigers hun bijdrage vrijwillig hebben verhoogd. De exploitatie van Willemstad blijft zorgelijk; daarom is bij de aanvraag van het jaarlijks door het Ministerie van CRM te verlenen subsidie uitgegaan van een enigszins pessimistische begroting. Juist hedenmorgen is bericht ontvangen dat CRM het subsidie over het jaar 1973 heeft bepaald op f 14.800,--, waardoor de geldelijke zorgen aanzienlijk zijn verminderd. Over een voorstel van de heer *Antoni*, de minimum-contributie te verhogen, reageert de vergadering verdeeld; men heeft liever véél begunstigers, die een lage contributie betalen dan een beperkt aantal, dat een hoog bedrag offert.
 3. De *commissie* tot *contrôle* van de rekening over 1972, welke bestond uit de heren Gooszen, Weezeman en De Wolf, verklaart bij monde van laatstgenoemde dat de bescheiden in orde zijn bevonden; mitsdien wordt voorgesteld het
 4. dagelijks bestuur *décharge* te verlenen voor het in 1972 gevoerde beheer. De vergadering gaat daarmee akkoord.
 5. Tot lid van de *contrôle-commissie* van de rekening over 1973 wijst de vergadering wederom aan de heren Gooszen, Weezeman en De Wolf. De genoemde heren nemen hun benoeming aan.
- V. De volgens rooster aftredende leden van het *hoofdbestuur* De Bruijn, Van der Mark, Overdijkink, jhr. Six van Wimmenum, Van der Vlis en De Wolf, alsmede het lid van het *dagelijks bestuur*, de heer Spanjaerdts Speckman, worden herkozen. De heren Cramer en Van der Vlis hebben doen weten dat zij zich uit het bestuur willen terugtrekken. De voorzitter stelt voor met toepassing van artikel 5 sub b van

de Statuten de gemeentebesturen van *Naarden* en *Brielle* te vragen, een vertegenwoordiger in het hoofdbestuur aan te wijzen. Aldus wordt besloten. Tenslotte heet de voorzitter de heer Hendriks thans officieel welkom als lid van het hoofdbestuur.

- VI. *Voorstellen* ingevolge het bepaalde in artikel 9 van het Huishoudelijk Reglement zijn niet ingediend.
- VII. RONDVRAAG. De heer *De Wolf* heeft zorgen over de toekomst van de forten Boven- en Beneden-Lent. De heer *Van der Mark* zegt dat deze beide werken niet worden vermeld in de lijst van de beschermde monumenten in de gemeente Elst, zodat zij juridisch "vogelvrij" zijn. De *voorzitter* zegt toe dat hierover opnieuw contact met Domeinen zal worden opgenomen. De heer *Antoni* heeft vernomen dat de Spinolaschans in de gemeente Terheijden te koop is. Voorts dringt de heer Antoni er op aan, in een der eerstvolgende jaarverslagen iets te vermelden over de forten in Suriname en de Ned. Antillen. Dit zal nader worden bekeken. De heer *Reinders* vraagt inlichtingen over de werkwijze van de Nationale Contactcommissie. Hij meent dat het doel is een samenbundeling van de deelnemende verenigingen en het ontlokken van een algemeen beleid inzake de monumentenbescherming aan de overheid. Is er al contact terzake geweest met de nieuwe Minister van CRM? De heer *Kuysten* antwoordt in zijn functie van waarnemend-secretaris van de Contactcommissie dat zijn organisatie zich tot alle provinciale- en gemeentebesturen heeft gewend inzake de door de stormramp aan monumenten toegebrachte schade. Voorts is een pleidooi gehouden bij het Ministerie van CRM voor verhoging van het voor de restauraties van monumenten uitgetrokken subsidiebedrag. Op stapel staan nog een aanbeveling over de rehabilitatie van de oude stadskernen en een brochure over de bescherming van de buitenplaatsen. De heer Kuysten wijst er nadrukkelijk op dat de Contactcommissie zich alléén met algemene, landelijke problemen op dit terrein bezig houdt en dat zij het *niet* als haar taak ziet, het particuliere initiatief tot behoud van een bepaald monument over te nemen. Ook de heer *Bloemers* meent dat het niet de bedoeling is van de Contactcommissie, alle incidentele gevallen van monumentenbedreiging te kanaliseren, maar dat

zij wel voor de problemen van principiële betekenis een oplossing tracht te vinden. De heer *Overdijkink* vraagt naar de Wierickerschans. De *voorzitter* moet tot zijn spijt antwoorden dat inzake de vernieuwing van de grasmat niets naders is vernomen. De heer *Hendriks* wil graag weten of onze Stichting ook een rol is toebedeeld in het Monumentenjaar-1975. De *voorzitter* antwoordt dat wij via de Contactcommissie daar zeker bij betrokken zullen zijn. De heer *Memelink* wil, nu hij afscheid neemt van het bestuur, graag zijn dank betuigen voor de prettige samenwerking. Nadat de heer *Antoni* nogmaals heeft gewezen op de zijns inziens slechte opstelling van de maquette van 's-Hertogenbosch in het Rijksmuseum te Amsterdam, *sluit* de voorzitter te 16 uur de vergadering.

Aldus vastgesteld in de vergadering
van het hoofdbestuur van mei 1974.

, voorzitter.

, secretaris.

DE WALLEN VAN WILLEMSTAD WERDEN EIGENDOM VAN DE GEMEENTE

Bij K.B. van 28 mei 1926, nr 156,
werden met een aantal kleinere ook de vestingwerken van
NAARDEN en WILLEMSTAD als verdedigingswerken opgeheven.

Een actie onder de Naardense burgerij om de wallen van deze vesting te doen slachten, had een tegenoffensief ten gevolge, resulterende in de vorming van een comité onder leiding van de oud OLZ, generaal b.d. C.J. Sniijders. Zoals men zal weten (zie jaarverslag 1971, p. 7) is uit dit comité de Stichting Menno van Coehoorn ontstaan.

Het gemeentebestuur van Willemstad stond van het begin af op het standpunt dat de wallen als historisch monument voor het nageslacht dienden te blijven bewaard en het voordigde een van zijn leden - de heer J.A. Maris Wzn, de vader van onze tegenwoordige correspondent ter plaatse, af om in het comité Sniijders plaats te nemen.

Na overleg met de EAI der Genie te Breda, de Nederlandse Heide Mij. en enkele plaatselijke organisaties richtte het comité zich tot de Minister van Oorlog met het verzoek de wallen in gebruik te mogen ontvangen. Zoals uit onze archiefstukken blijkt, voelde de Minister er meer voor dat de werken van Willemstad en Naarden door een nog te vormen Stichting zouden worden overgenomen en beheerd.

Hieraan bleken echter zulke grote praktische en financiële bezwaren te zijn verbonden, dat ervan moest worden afgezien. Inmiddels werd door goede samenwerking tussen comité en gemeentebestuur reeds bereikt dat in de rijkswerkverschaffing de haast dichtgegroeide grachten van Willemstad konden worden geschoond en uitgebaggerd.

Er is een zeer lange periode van onderhandelen nodig geweest om tenslotte te bereiken dat in juni 1935 de acte kon worden getekend, waarbij de Staat der Nederlanden voor een tijdvak van dertig jaren aan de in 1932 opgerichte Stichting Menno van Coehoorn, bij name genoemde delen van de v.m. vestingwerken in erfpacht overdroeg.

Op 31 december 1964 was deze termijn verstreken en volgde een periode van onzekerheid omtrent de bestemming der wallen welke tot het afgelopen jaar voortduurde. De Stichting had aan de dienst der Domeinen te kennen gegeven verlenging van erfpacht - zij het voor onbepaalde tijd - te ambiëren. Tegen het einde van het verslagjaar 1973 werd evenwel beslist dat de vestingwerken in eigendom aan de gemeente zouden overgaan, op zichzelf bezien een logische oplossing.

Gedurende de periode 1964-1973 is onze Stichting - in de persoon van onze correspondent de heer W. Maris J.Azn - het beheer en onderhoud blijven verzorgen, zulks op verzoek van de dienst der Domeinen. Voortaan valt die zorg toe aan de gemeente en zal de heer Maris - wiens belangeloeze en toegewijde taakvervulling onze Stichting en de gemeente Willemstad tot grote erkentelijkheid verplichten - zich beperken tot het normale correspondentschap.

Op initiatief van ons erelid Jhr. Six van Wimmenum, penningmeester der Stichting van 1932 tot 1971, werd tijdens de bezettingsjaren een "Fonds Willemstad" gevormd dat in het verslagjaar 1943 f 5.447,97 bedroeg. Na de bevrijding groeide dit fonds o.a. door de opbrengst van beschadigde en door de bezetter gerooide bomen aan tot f 13.525,- in 1947 en zelfs tot f 14.266,22 in 1952. Herstellingskosten van oorlogs- en waternoodschade putten nadien het fonds volledig uit.

Het ieder jaar groeiende tekort op de rekening Willemstad, dit ondanks een voortdurende stijging van het subsidiebedrag dat de Stichting ontving van het Ministerie van CRM, werd nadien aangevuld uit het kapitaal van de Stichting. De minimum eisen van verzorging van dit object noopten daartoe, ofschoon meer dan eens in vergaderingen van het hoofdbestuur tegen deze gang van zaken ernstige bezwaren werden geuit.

de Br.

FINANCIËEL VERSLAG 1973

Hiernevens volgt een overzicht van de baten en lasten van de Stichting betreffende het jaar 1973, waarnaast eveneens de desbetreffende bedragen over het jaar 1972 zijn vermeld.

Een lichte daling in de inkomsten en een stijging van de uitgaven resulteerden in een verlies op de rekening "Algemeen" van f 1.336,14.

Weliswaar werden de inkomsten verhoogd met een bedrag van f 3.000,— zijnde een schenking van de "Fondation Jordaan van Heek", een schenking waarvoor Uw bestuur bijzonder dankbaar is, doch wij hebben gemeend dit bedrag niet ten gunste van de exploitatie te laten komen, zodat werd besloten dit bedrag aan het "Stamkapitaal" toe te voegen.

Voor wat betreft "Willemstad" werd door CRM een subsidie verleend ten bedrage van f 14.800,—. In de loop van het jaar werd door het Gemeentebestuur van deze stad een Stichting opgericht welke voortaan het onderhoud van de vestingwerken op zich zal nemen. In de tweede helft van verslagjaar werden door ons geen werkzaamheden meer verricht, zodat dit jaar de rekening "Willemstad" met een niet onaanzienlijk voordelig saldo kon worden afgesloten.

Het totaal opgelopen verlies op deze rekening over de afgelopen jaren bedraagt thans nog f 1.687,95, welk bedrag wij ons voorstellen in het komende jaar af te schrijven.

Voor 1974 en volgende jaren zal dus uit hoofde van "Willemstad" geen subsidie meer worden ontvangen door onze Stichting. Wel hebben wij CRM verzocht onze Stichting te willen blijven subsidiëren, waarbij uiteraard een heel wat kleiner bedrag zal zijn gemeoid. De voor 1974 van CRM ontvangen subsidie is f 1.500,—.

Wij willen niet nalaten onze dank uit te spreken aan het adres van onze correspondent in Willemstad, de heer W. Maris J.Azn, die gedurende vele jaren geheel belangeloos het toezicht op en de administratie van onze werkzaamheden te Willemstad heeft gevoerd.

Tevens gaat onze dank uit aan velen van onze Begunstigers, die hun bijdragen gedurende het lopende jaar hebben verhoogd.

v. W.

OMSCHRIJVING	LASTEN		BATEN	
	1973	1972	1973	1972
<u>ALGEMEEN</u>				
Contributies			f 4.197,05	f 4.271,68
Interest			" 1.077,39	" 969,85
Giften			" 3.000,—	" 440,—
Diversen			" 60,90	" 231,—
Bijdragen aan derden	f 65,—	f 35,—		
Algemene kosten	" 3.653,53	" 3.855,71		
Porti, tel., reiskosten	" 1.424,95	" 1.098,55		
Toegerekende renten	" 1.528,—	" 1.455,—		
Diversen	" —,—	" 30,65		
Overboeking n. spaarr.	" 3.000,—	" —,—		
Saldo			" 1.336,14	" 562,38
	f 9.671,48	f 6.474,91	f 9.671,48	f 6.474,91
<u>ATLAS</u>				
Saldo per 1-1-1973			f 5.262,13	f 5.259,13
Ontvangsten			" 130,30	" 199,—
Uitgaven	f 20,90	f 196,—		
Naar fonds atlas	" 5.371,53	" 5.262,13		
	f 5.392,43	f 5.458,13	f 5.392,43	f 5.458,13
<u>WILLEMSTAD</u>				
Huren, recogn., enz.			f 639,—	f 778,—
Subsidies			" 15.150,—	" 12.350,—
Lonen, soc. lasten, enz.	f 6.836,33	f 12.813,07		
Premies W.A.	" —,—	" 78,52		
Onderhoud	" 62,92	" 62,75		
Adm.kosten	" 60,76	" 37,86		
Afscheid cadeau arbeider	" 100,—	" —,—		
Saldo	" 8.728,99	" 135,80		
	f 15.789,—	f 13.128,—	f 15.789,—	f 13.128,—

MEDEDELINGEN OVER HISTORISCHE VESTINGWERKEN

G R O N I N G E N

BELLINCWOLDER- OF OUDESCHANS (Atl. Gron. blz. 3, nr 7)

Sedert ca. mei 1973 is architect P. de Vrieze uit Groningen samen met deskundigen van de Grontmij en het stedenbouwkundig bureau Bügel en Van Dijk uit Groningen bezig met de voorbereidingen voor een bestemmingsplan voor Oudeschans, dat moet resulteren in een vesting Oudeschans volgens historische gegevens.

Desgevraagd voorzagen wij de Vereniging Vesting Oudeschans van historische gegevens die wij bij onderzoek in het Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage hebben gevonden.

Met het uitwerken van de plannen schijnt nog wel een 1½ jaar te zijn gemoeid. Of het mogelijk zal zijn de "natte horizont" te herscheppen staat nog te bezien. Het kost veel land en bovendien lopen er wegen door dat terrein. Zou alles naar wens verlopen dan zou het object in 5 jaar gereed kunnen komen. Een en ander zal voor de bewoners wel consequenties hebben: huizen zullen gedeeltelijk moeten worden gerestaureerd, sommige zelfs verplaatst. Bestrating moet worden aangepast. Op het Dorpsplein is sierbestrating aangebracht. Er staan + 50 huizen in de schans. De restauratie van de eeuwenoude dorps-/garnizoenskerk is nu verzekerd.

Op het zg. "Dodenbastion" aan de oostkant waar sedert lang een kleine begraafplaats met verweerde grafstenen ligt, is de binding met het verleden tastbaar. Het trekt veel belangstelling. De Gemeente heeft het aangekocht zodat goed onderhoud is verzekerd. In het dorp is een tableau onthuld hoe de situatie in de tweede helft van de XVIIe eeuw was.

Een onooglijke brug over de Westerwoldse A, zal - naar men hoopt - worden vervangen door een XVIIIe eeuwse-type ophaalbrug. Dat zou historisch gezien een winstpunt zijn en het landschapsbeeld zeer verfraaien!

Er is in het afgelopen jaar een wandelroute uitgezet rondom de veste samen met o.a. VVV.

Voorts hoopt men de onderhoudstoestand van het zogenaamde Meidertsma-bos, dat op afstand gezien, het afgelegen dorp in het wijde vlakke land, een zo karakteristiek silhouet verleent en in de schans zelf een kostbaar stuk oude natuur vertegenwoordigt - waarin nog steeds een reigerkolonie huist - te saneren opdat flora en fauna langs het stroomdal van dit laatste restant van de oorspronkelijke Westervoldse A kunnen behouden blijven.

Een wonderlijk réveil allerwegen in dit dorp (van even 160 inwoners) terwijl het er tot voor kort nog naar uitzag dat het geheel zou leeglopen.

Men mag hopen dat de groeiende toeristische belangstelling op den duur geen afbreuk zal doen aan de waardige soberheid die de bezoeker nu nog als een weldaad kan ondergaan!

BOURTANGE (Atl. Gron. blz. 4, nr 11)

Wij hebben kunnen constateren dat het eerste bastion in 1973 is gereed gekomen. Dr. Overdiep deelde ons mede, dat geld is beschikbaar gekomen voor een onteigeningsprocedure, die de mogelijkheid opent voor verdere restauratie.

D R E N T E

COEVORDEN (Atl. Dr. blz. 1, nr 1)

De heer Bart Makken van de Vereniging Vestingstad Coevorden heeft zich tot de Gedeputeerde Staten van Drente gewend in verband met de voorgenomen restauratie van het Arsenaal, Haven 4-6, te Coevorden.

O V E R I J S S E L

ZWOLLE (Atl. Ov. blz. 7, nr XIX)

In Zwolle werd voortgang gemaakt met de restauratie van de middeleeuwse muur langs de Thorbeckegracht en de Waterstraat. In het jaar 1973 werden de huizen aan het einde van de Diezerstraat en het begin van de Waterstraat gelegen gesloopt en kwam het restant van de muur weer te voorschijn. Deze werd opgebouwd in dezelfde stijl als het reeds gerestaureerde deel

tussen de Steenstraat en het Rode Torenplein.

Om het gerestaureerde deel te bereiken werd een opgang gemetseld, waarin het gerestaureerde deel geleidelijk afloopt. Hierlangs kan men de weergang bereiken.

Bij grondwerkzaamheden aan de voet van de muur bij de Diezerstraat werden de fundamenten gevonden van de gesloopte Diezerpoort. Bij opmeting werd bevonden, dat deze poort dezelfde afmetingen had als de nog bestaande Sassenpoort. Zo mogelijk worden de fundamenten van de Diezerpoort opgetrokken.

Verder werden langs de Waterstraat tussen de Pelsertoren en de pakhuizen, die thans in gebruik zijn als kantoor voor het Oversticht, de fundamenten van de oude stadsmuur opgegraven en tot ongeveer anderhalve meter hoogte opgetrokken als afsluiting van het parkeerterrein, dat daar nog in aanleg is.

In voorbereiding zijn nog de restauratie van de beide nog bestaande torens, te weten de Wijndragerstoren en de Pelsertoren met de stukken van de stadsmuur die nog resteren.

Bij de restauratie van het wegdek in de Steenstraat werden de fundamenten van de Steenpoort gevonden. De ligging van deze fundamenten is in het wegdek aangegeven.

- - - -

In tegenstelling met wat eerst is aangenomen is de heer Spanjaerd Speckman van mening dat niet *alle* bastions van Zwolle van een onderwal voorzien zijn geweest.

G E L D E R L A N D

BESSELINGER- OF ENGELSE SCHANS ONDER LICHTENVOORDE

(Atl. Geld. p. 33, nr 5-B-a)

Naar aanleiding van een alarmerend bericht in de pers als zou binnen deze schans een druk bezochte waterpartij zijn gecreëerd met voor de restanten van dit object en voor de natuur schadelijke gevolgen, werd door de heren De Bruijn en Agema een onderzoek ingesteld.

Gebleken is, dat vorenbedoelde waterpartij (een v.m. ontgroning) gelegen is in een tegenover de v.m. schans en door een brede zandweg daarvan gescheiden terrein. Aantasting van de schans daardoor behoeft niet te worden gevreesd.

BREDEVOORT (Gem. Aalten) (Atl. Geld. blz. 3, nr IV)

Een vergadering ten gemeentehuize op 9 november is door correspondent Agema bijgewoond; hij heeft terzake gerapporteerd dat de voor sportvelden bestemde terreinen inderdaad deel uitmaken van de voormalige vestingwerken, maar dat het voormalige bastion ter plaatse al sterk is aangetast. Gepleit is voor handhaving van de rij populieren, die de contouren van dit oude bastion markeren; de ontworpen bebouwing zal laag worden gehouden.

BUREN (Atl. Geld. p. 4, nr VI)

Een onzer correspondenten heeft zijn verontrusting uitgesproken over een voorstel van B en W aan de Raad toestemming te verlenen voor het verbreden van een coupure in de Weeshuiswal, teneinde de doorgang van een truck naar een particulier terrein te vergemakkelijken. Wij zonden (met copie aan de Rijksdienst voor de Monumentenzorg) een brief waarin wij B en W van onze verontrusting blijk gaven. Wij mochten hierop van deze autoriteiten vernemen, dat een verdere aantasting van de Weeshuiswal (dan die voorheen reeds had plaatsgevonden) niet in het voor-nemen ligt. Correspondent Kapt. Janssen voerde een luchtverkenning uit en had dan ook in de oostelijke wal geen graafwerkzaamheden kunnen ontdekken. Hij legde e.e.a. fotografisch vast.

CULEMBORG (Atl. Geld. blz. 4, nr VII)

Van de Monumentencommissie der Prov. Gelderland werd afdruk ontvangen van haar schrijven aan de Coördinatiecommissie voor dijkverzwaringen. Hierin wordt o.a. erop gewezen dat *de Culemborgse stadsgrachten beschermde monumenten zijn*, bovendien was in voorbereiding, het onder *beschermde stadsgezicht* brengen der grachten. Zij dienen derhalve te blijven gespaard. Evenzo in de aan de Goilberdingerdijk onder Culemborg gelegen objecten:

WERK AAN HET SPOEL en FORT EVERDINGEN

(Atl. Geld. blz. 35, nr 5-B-0)

Vanzelfsprekend staan wij hier volledig achter.

LINIE OCHTEN - SPEES (Atl. Geld. blz. 28, nr 11)

Inzake de Linie Ochten-De Spees heeft de Geniedienstkring Nijmegen medegedeeld dat in opdracht van Rijkswaterstaat alle

"obstakels" in de rivierdijk moeten worden verwijderd. De Stichting wil er voor pleiten dat de zgn. "Papenmuts" alsnog op de Monumentenlijst wordt geplaatst.

LENT, FORTEN BOVEN- EN BENEDEN -
(Atl. Geld. blz. 26/27, nr 5-B-8 a,b)

(Resp. ook aangeduid als Sprokkelenburg en Nieuw Knodsenburg).

Door Domeinen worden pogingen gedaan de forten te verkopen, hetgeen nog niet is geschied ofschoon er sprake is geweest van het plaatselijk polderdistrict als gegadigde, die er de bestemming puin- en gronddepot aan had willen geven.

Aan de Coördinatiecommissie voor dijkverzwarringsplannen was door verschillende instanties hier tégen geadviseerd met als gevolg dat de onderhandelingen met het polderdistrict werden beëindigd.

Van particuliere zijde is daarop een suggestie gedaan het Fort Beneden-Lent door onze Stichting te doen aankopen met een door belanghebbende te leveren kapitaal van f 50.000,-- en het vervolgens te verhuren aan de geldschieter. Wij hebben gemeend een dergelijke bemiddelingsrol niet te kunnen vervullen en zouden op de eerste plaats deze objecten snel willen zien geplaatst op de monumentenlijst, waartoe stappen zijn te verwachten. De Rijksdienst voor de Monumentenzorg is alert.

Voor zover wij zijn ingelicht zal worden onderzocht of een instelling als bijv. Gelders Landschap zou kunnen worden geïnteresseerd en daarbij tevens bereid onze Stichting en Natuurbescherming in te schakelen voor het geven van adviezen en voor onderhoud. *Het ruigbegroeide fort is landschappelijk ook erg belangrijk en van natuurwetenschappelijke waarde als broed- en vluchtgebied voor vogels.*

(De verovering van Nieuw Knodsenburg op de Duitsers bij de strijd om de Waalbruggen in 1944 kostte de Amerikanen 200 gesneuvelden. Een reden temeer voor het zoeken naar een waardige bestemming, naar onze mening).

WESTERVOORT (Sperfort bij -) (Atl. Geld. blz. 32, nr 16)

Onze correspondenten de heren Agema te Velp en Postma te Ede signaleerden gevaren voor het sperfort i.v.m. wegenprojectie, waardoor het grotendeels zou moeten verdwijnen.

Wij gaven dit door aan de N.C.M. die contact zocht met de Contactcommissie Natuur- en Landschapsbescherming. Voorts richtten wij ons rechtstreeks tot het college van Ged. Staten van Gelderland met bezwaren tegen de uitvoering van dit plan, dat ook door het Gewest Arnhem werd gecritiseerd, mede omdat de huidige visie inzake de oplossing van verkeersproblemen is gewijzigd t.o.v. die welke gold op het tijdstip dat de plannen werden ontworpen.

Een definitieve beslissing werd nog niet genomen o.a. in verband met het feit dat tal van bezwaarschriften nog in de ambtelijke lijn worden behandeld, waarmede nog wel enige tijd zal zijn gemoeid.

DOESBURG (Atl. Geld. blz. 5, nr VIII)

Wat de in zeer verwaarloosde toestand verkerende "Hoge- en Lage Liniën" aangaat, wordt getracht een compromis te bereiken tussen de zienswijzen en oogmerken van een drietal geïnteresseerde instanties, te weten: Staatsbosbeheer, de Gemeente Doesburg en onze Stichting.

Staatsbosbeheer zou het als natuurmonument willen handhaven dus ongerept en onbetreden; de gemeente beoogt er een rustige wandelplaats in de natuur van te maken.

Wij weten elk dier gedachten als waardevol te erkennen maar zouden anderzijds ervoor willen pleiten dat *een deel van dit vestingmonument* als zodanig weer herkenbaar zou worden gemaakt door restauratie, bijvoorbeeld in het middengedeelte van de linie. Overleg is nog gaande.

N I E U W E H O L L A N D S E W A T E R L I N I E

RIJNAUWEN, FORT BIJ - (Atl. Utr. blz. 21, nr 24)

In juni vond ten gemeentehuize van Bunnik een bespreking plaats in verband met het ontwerp-plan "Landelijk Gebied" voor die gemeente. De vraag kwam aan de orde, wat de consequenties zouden zijn van het opnemen van het fort Rijnauwen in dat plan als "natuurgebied". Met name ging het om de volgende punten:

- a. Gaat de geprojecteerde Sterrewacht op het fort nog door?
- b. Valt de bestemming "Sterrewacht" te rijmen met het natuurbehoud?
- c. Mag de bestemming "natuurgebied" recreatieve elementen be-

vatten?

d. Wat zal het feitelijk gebruik van het fort zijn als het wordt aangewezen tot "natuurgebied"?

Onze bijzondere correspondent de heer G.H.J. de Kroon gaf schriftelijk blijk van zijn visie. Aangedrongen is op een conserverende bestemming van het fort als natuurgebied, zodat géén actieve recreatie zal worden toegelaten. Intussen is het fort nog steeds van Defensie; het Staatsbosbeheer draagt zorg voor het onderhoud. Het is nog steeds niet zeker of de bouw van een Sterrewacht op het fort doorgaat; de beslissing daarover ligt bij de Rijksuniversiteit.

JUTPHAAS, FORT TE - (Atl. Utr. blz. 22, nr 27)

De gemeente Nieuwegein heeft het fort Jutphaas van Domeinen aangekocht. De gemeente weet nog niet wat zij met het fort zal aanvangen (in de fortwachterswoning zijn enkele gezinnen ondergebracht). Monumentenzorg heeft om inlichtingen verzocht, daar het hier gaat om een fort van een zeldzaam type: gedeeltelijk gebastionneerd, gedeeltelijk getenailleerd.

Ook de Stichting heeft de gemeente in een schrijven doen blijken, dat aan behoud van dit fort veel waarde wordt gehecht.

B. en W. van de gemeente Nieuwegein hebben bericht dat zij zich nader beraden over de bestemming van het door de gemeente aangekochte fort bij Jutphaas. Een bestemmingsplan is in voorbereiding. De voorzitter heeft de voorzitter van de N.C.M. benaderd, die zal trachten het fort op korte termijn op de monumentenlijst geplaatst te krijgen.

KIJKUIT, FORT - te 's Graveland (Atl. Nhld. blz. 22, nr 8)

De EAI Amsterdam liet ons weten dat dit fort door Defensie werd overgedragen aan Domeinen, die het verkocht aan de Ver. t.b.v. Natuurmonumenten in Nederland. Een gelukkige oplossing derhalve.

N O O R D H O L L A N D

KWADIJK, FORT BIJ - (Atl. Nhld. blz. 31, nr 32)

Dit fort is betrokken in een streekplan voor Waterland dat er toe zou kunnen leiden dat dit fort (als gevolg van de mobili-

satie in 1914 onafgemaakt) van de v.m. Stelling van Amsterdam zou moeten verdwijnen.

DEN HELDER (Atl. Nhld. blz. 40, nr 20)

Den Helder. B. en W. hebben destijds een structuurplan doen opstellen, waarin onze Stichting bepaalde wensen heeft kunnen uiten. Nu is een aanpassing van dat plan noodzakelijk; het concept daarvan is onze correspondent majoor De Ruyter toegezonden. Nader overleg over de toekomst van het fort *Westoever* in verband met de ter plaatse geprojecteerde jachthaven is gewenst; bovendien zou de Stichting de forten *Erfprins* en *Kijkduin* bij voorkeur buiten het recreatiegebied willen houden. In deze zin is aan het gemeentebestuur geschreven. Wij waarderen dat B. en W. van Den Helder ons in de gelegenheid hebben gesteld van onze mening te doen blijken.

Z U I D H O L L A N D

BRIELLE (Atl. Zdhld. blz. 2, nr III)

De tweede fase is gereed gekomen, zij het met een financiële tegenvaller. De derde fase zal beginnen. Gezien de discussie die voorheen is gerezen omtrent de begroeiing is men overgegaan tot het maken van luchtfoto's met infrarood. Men kan daarmee de begroeiing op gezondheid toetsen en met de resultaten bij het voortgaan der werkzaamheden rekening houden. Van sommige zijden is er op aangedrongen de begroeiing van bastion VIII ongerept te laten.

GORINCHEM (Atl. Zdhld. blz. 10/12, nr X)
(Zie ook jaarverslag 1972 blz. 28)

Het in ons vorige verslag aangekondigde - bijzonder fraai verzorgde *structuurplan* - kwam inmiddels in de openbaarheid, begeleid door een mapje voor het publiek "Meedenken met Gorcum's groei". De documentatie-tentoonstelling werd door ons bezocht, waarna ter plaatse de knelpunten nog eens werden gezien. Met de Burgemeester en de Directeur Gemeentewerken had de voorzitter contact.

Burgemeester en Wethouders deelden onze Stichting mede dat de raad, in het kader van een gewijzigd subsidiebeleid, gemeente-

lijke subsidie (sedert 1942 verleend) heeft beperkt tot "activiteiten waarbij specifieke plaatselijke belangen zijn betrokken". Blijkbaar rekent het gemeentebestuur daartoe niet de adviezen die wij in de loop der jaren en zelfs nog zeer recentelijk inzake de wallen van Gorinchem hebben gegeven.

Naar verluidt, is het ook door ons gewraakte plan van een voetbrug over de wallen, voorshands althans, terzijde gelegd.

Z E E L A N D

FORT RAMMEKENS (Gem. Ritthem)

Staatsbosbeheer heeft in verband met mogelijke ACW-projecten gevraagd of de op het muurwerk van het fort aanwezige kleilaag mag worden verwijderd. Het gaat hier om de principiële vraag of die kleilaag als een essentieel onderdeel van het monument moet worden aangemerkt.

Naar aanleiding van deze vraag zijn in het Algemeen Rijksarchief tekeningen gevonden waaruit blijkt dat in 1812 in het fort kazematten zijn gemaakt, die van een gronddekking werden voorzien. Hoewel hier dus van een 19de eeuwse verandering moet worden gesproken (het oude muurwerk van het fort "Zeeburg" was natuurlijk niet van een grondlaag voorzien) zal Staatsbosbeheer er op worden gewezen dat de eventuele verwijdering van het kleipakket een verandering in de bestaande toestand inhoudt en derhalve de toestemming behoeft van de Minister van CRM,

N O O R D B R A B A N T

BERGEN OP ZOOM

De maquette van deze vestingstad is gereed gekomen en zal in het museum "De Markiezenhof" worden opgesteld.

LINIE MUNNIKENHOF

Naar aanleiding van de geruchten over zandafgraving in de op de Monumentenlijst voorkomende linie heeft de burgemeester van Terheijden medegedeeld dat het hier een afgraving langs een weg *buiten* de linie betreft, zeer ten nadele van het natuurschoon. Ondanks bezwaar van de gemeenteraad hebben Gedeputeerde Staten

op grond van de Ontgrondingsverordening aan de eigenaar toestemming tot de graverij verleend. B. en W. van Terheijden zijn van deze toestemming in beroep gegaan bij de Kroon.

KLEINE SCHANS BIJ TERHEIJDEN

De voorzitter heeft een onderhoud gehad met een vertegenwoordiger van de Nederlandse Heidemaatschappij inzake de *Kleine Schans* bij *Terheijden*. De Heidemij. zoekt namelijk objecten voor de werkverruiming. Er is een plan de schans voor de aanleg van jachthaven te benutten. Overneming door het Ministerie van CRM dient te worden afgetast. De Stichting zou graag een opmeting van de huidige toestand van de schans zien en voorts een plan voor de wijziging, opdat zij deze nader kan bestuderen.

WILLEMSTAD

Zie afzonderlijke bespreking elders.

WOUDRICHEM

De Raad der Gemeente heeft het belangrijke besluit genomen het gedeelte van de wallen dat niet tot de waterkering behoort van Domeinen over te nemen.

L I M B U R G

MAASTRICHT

Onze correspondent de heer Morreau heeft medegedeeld dat een drietal voorstellen voor een reconstructie van het Stadspark ter discussie is gesteld. Zijn voorkeur ging uit naar het amoveren van de in 1888 ten behoeve van het verkeer gebouwde poort "Waarachtig" teneinde de oorspronkelijke toestand van de cortine tussen de rondelen "Haat en Nijd" en "Vijf Koppen" terug te brengen.

Na bestudering en op advies van de heer Spanjaardt Speckman is besloten het gemeentebestuur te antwoorden, dat onze Stichting is geporteerd voor het volledig verdwijnen van de poort "Waarachtig", voorzover verkeersbelangen, die wij niet kunnen overzien, zich daartegen niet verzetten.

Met belangstelling is vernomen, dat het herstel van een *gedeel-*

te van de Hoge Fronten als werkverruimingsobject is vrijgegeven.
Men wacht in spanning de nadere berichten af.

VOOR DE BEROEMDE *HISTORISCHE MAQUETTE* WORDT VERWEZEN NAAR DE
MIDDENPLAAT (met commentaar).

B E S L U I T

Het dagelijks bestuur machtigde het secretariaat op zijn vergadering van 14 maart 1974 over te gaan tot publicatie van dit jaarboek en verslag met bijlagen.

's-Gravenhage, maart 1974.

H.A. TREU, secretaris.

Ter Gedachtenis

L O U I S J O H A N D E L A G H

geb. Meester Cornelis, 23-12-1892
overl. Haarlem, 18-6-1973

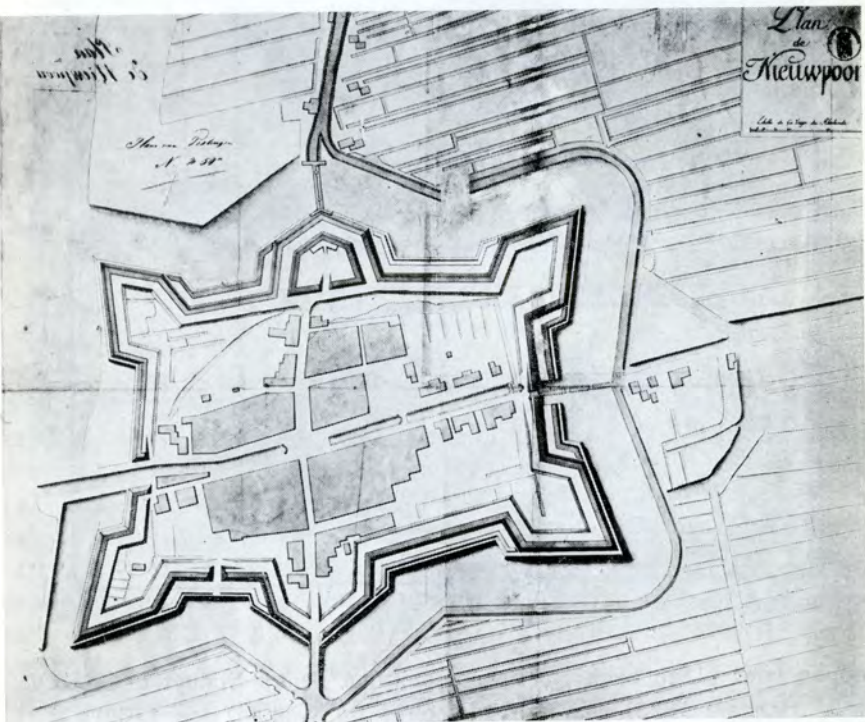
Men zou moeilijk een beter voorbeeld voor de toepasselijkheid van het gezegde "NOMEN EST OMEN" - de naam een teken - kunnen aanwijzen dan juist met betrekking tot DE LAGH, wiens blijmoedigheid, eenvoud en vriendelijkheid aanstonds voor de ander voelbaar was, wanneer men het voorrecht had hem te ontmoeten.

Deze bijzonder gewaardeerde medewerker - ondanks zijn 80 jaren - tot in zijn laatste dagen nog actief voor onze Stichting, overleed geheel onverwacht op 18 juni en zo moesten wij hem drie dagen daarna begeleiden naar het crematorium te Westerveld; een zwaar verlies op de eerste plaats voor zijn echtgenote en kinderen, maar ook wij verloren in hem een trouwe vriend die wij ons met dankbaarheid zullen blijven herinneren.

In 1933 was De Lagh, als kapitein, eerstaanwezend ingenieur te Gorinchem en werd in dat

Louis Johan de Lagh
1892 - 1973

Plan der vesting Nieuwpoort; „Object M-75”

(zie: Atlas Zd. Hld., blz. 19 nr. XVII alsmede
blz. 48 van dit jaarboek, laatste alinea).

LES SAPES.

Plan d'une tête de Sape.

Vüe de la Sape par derriere.

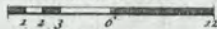
Vüe de la Sape par devant.

Profil d'une Sape achevée. Profil représentant l'excavation des quatre Sapteurs.

Échelle de 12 Toises.

Sappen (zie: „Men sagh Haerlem bestormen“, uitg. Schuyt & Co C.V., Haarlem 1973) naar de „Mémoires de Vauban“ (ca 1700)

jaar als begunstiger der Stichting ingeschreven. Van dit tijdstip af tot aan zijn verscheiden - een periode van veertig jaren derhalve - nam hij actief deel aan het werk der Stichting Menno van Coehoorn, sedert 1937 als lid van het hoofdbestuur. Aanvankelijk als adjunct-secretaris werkzaam, werd hij in 1945 ondervoorzitter, welke functie hij heeft vervuld tot 1959, waarna hij à titre personnel zijn zetel in dit bestuur behield. Enige jaren geleden nog werd hij bereid gevonden tijdelijk op te treden als correspondent voor de werken van de v.m. Stelling van Amsterdam en de Linie van Beverwijk.

In grote trekken verliep De Lagh's militaire loopbaan als volgt:

- 1913 : Tweede luitenant bij het pioniersbat. v.h. reg. Genietroepen.
 1919-1923: Leraar Kon. Mil. Academie.
 In de daarop volgende jaren geplaatst bij het bat. Verbindingstroepen (1926) en daarna als EAI te Gorinchem.
 1934 : Commandant School voor Reserve-officieren der Genie (S.R.O.G.).
 1942 : Ondergedoken als L.J. Mulder te Warmenhuizen en als zodanig een vrij onrustig leven.
 Na de bevrijding C.-1e Geniecommandement later C.-3e Geniecommandement.
 1950 : Eervol ontslag als kolonel der Genie, waarna nog 7 jaar werkzaam als burgerhoofdingenieur bij de Genie te Haarlem, zulks tot zijn 65e jaar.

T O E L I C H T I N G

SEBASTIEN LE PRESTRE CHEVALIER DE VAUBAN & MENNO BARON VAN COEHOORN

(Zie afb. II en IV)

Vauban, geboren 1-5-1633, overleden 13-3-1707, werd een der beroemdste vestingbouwers uit de Europese geschiedenis; voor Van Coehoorn een geduchte tegenstander. Bij het beleg van *Namen*, dat door Van Coehoorn was versterkt, kwam het tot een krachtmeting tussen Vauban en Van Coehoorn. De eerste leidde persoonlijk het beleg voor die stad, welks fort door Van Coehoorn met 1500 man werd verdedigd. Daarbij werd Van Coehoorn door een springende bom zwaar gekwetst. Door gebrek aan alles werd de vesting op 23 juni 1692 *bij verdrag* aan de Fransen overgegeven. Bij de ontmoeting tussen Vauban en Van Coehoorn zei eerstgenoemde: "ik heb zeven malen de batterijen van mijn geschut veranderd, voordat ik het durfde wagen een aanval op de verschansing te doen". +)

+) Biografisch woordenboek A.J. van der Aa.

Vauban liet belangrijke militaire geschriften na die later verzameld werden uitgegeven: Mémoires militaires - Oeuvres de Vauban - . Hij kon dan ook putten uit rijke ervaring gedurende zijn 57 jaren van actieve dienst. Aan 53 belegeringen nam hij deel en aan 140 gevechten. Voorts had hij de leiding bij het bouwen van tientallen vestingen in Frankrijk, de Nederlanden en Duitsland. Ze vormden een bron van studie voor de krijgskunst en vestingbouw van toen en zelfs nog tot het einde der XIXe eeuw.

Afbeelding IV geeft een indruk van de kwaliteit der illustraties in deze werken, die aan duidelijkheid niets te wensen overlaten.

Om een vesting te kunnen overmeesteren moest men haar soms onder vuur van de belegerden naderen en dit kon in open terrein moeilijk anders dan door zig-zag in de richting der vesting aangelegde loopgraven, gedekt naar de zijde der belegerden door fascines (rijsbundels), korven gevuld met zand, zandzakken e.d. Men ziet hoe de opeenvolgende sappeurs in vier slagen de loopgraaf op diepte brengen. De voorste man is gedekt door een verrolbaar schild. Soms groef men gangen onder de buitenwerken door.

- Boven : De sappe in vogelvlucht gezien met fascines, schanskorven, gereedschappen, zandzakken en rol-schild.
- 2e v. boven: De sappe van achteren gezien = van de eigen zijde (belegeraar).
- Daaronder : Idem van voren gezien, gedekt tegen vuur uit de vesting.
- Onder : Links doorsnede ener voltooide sappe; rechts doorsnede tijdens de eerste slag, de volgende slagen (stippelijntjes) geven aan hoe diep de 2e, 3e en 4e sappeur moeten graven.

DE MAQUETTE VAN MAASTRICHT (Afb. VI)

Gedurende de maanden april tot en met juli 1973 was in het Bonnefantenmuseum te Maastricht een fraaie maquette te zien van deze vestingstad, zoals ze er omstreeks 1750 uitzag, na de Oostenrijkse successie-oorlog dus, die in 1748 werd beëindigd.

Onder leiding van Larcher d'Aubancourt - militair ingenieur - werden de stad en haar omgeving door de Fransen nauwkeurig in kaart gebracht (mei 1748 - februari 1749). De maquette werd vermoedelijk in Parijs voltooid en in 1752 in Versailles aan Lodewijk XV aangeboden om vervolgens in het Louvre te worden opgesteld samen met die van tientallen andere belangrijke vestingsteden, waaronder Bergen op Zoom.

De afmetingen van de maquette, gemonteerd op dertien tafels, bedragen 5.80 x 6.80 m

Correspondentendag Sint Oedenrode, 3 november 1973

Foto's en verslag (p. 12/13) C. G. Scheltema, Naarden

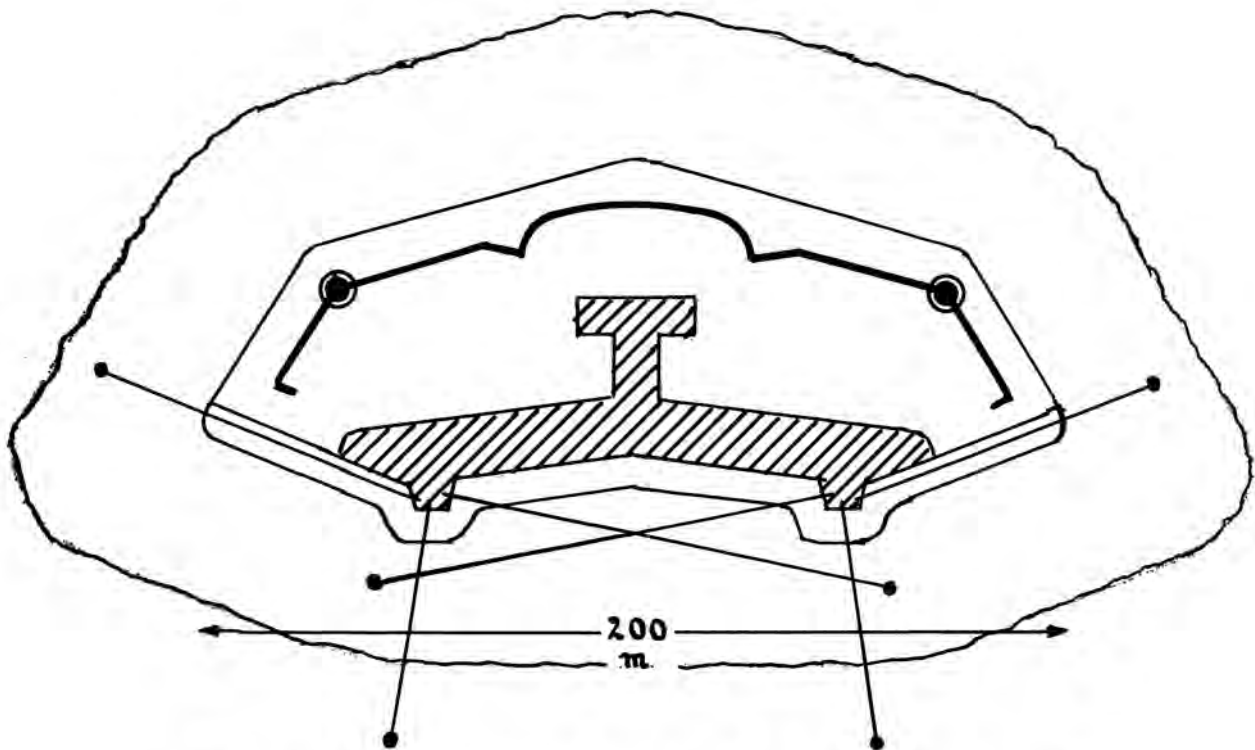

1. Gem.huis St. Oedenrode. 2 Flank van kasteel „Henkenshage“; de torenspits wijst naar de plaats op de stafkaart. 3. Toegangspoort en brug. 4. (midden). Deelnemers in de Van Coehoornaal. 5. (2e rij li. en re.) Levensgrote porceleinen doggen in idem. 6. (onder-midden) Spiegelbeeld van een bestuurslid in idem. 7. (onder-li) „Conférence-dinatoire“-impressie. 8. (onder-re). Op de kasteelbrug met het stichtingsvaantje. *Le*

Op de (voor-oorlogse) stafkaart (bld. Eindhoven W. en O.) boven: de naam St. Oedenrode, ZW daarvan: de namen Dommelrode (li. van „D“) en Henkenshage (re. van „H“).

Maquette van de stad Maastricht ca 1750

Schematische voorstelling van een fort van de Stelling van Amsterdam

tekening Sp. Sp.

(39 m2), waarmede zij niet de grootste is (Bergen op Zoom 67 m2 en Cherbourg zelfs 160 m2).

De in dit jaarverslag opgenomen foto werd gemaakt door de Leger Film- en Fotodienst (dhr. R. Kersten) waarbij wij tegenwoordig waren voor het verstrekken van advies.

De Stad Maastricht zal een copie vervaardigen.

De Franse autoriteiten bleken bereid medewerking te verlenen door de maquette langer in bruikleen af te staan.

T.

Deze foto - één uit een gehele serie - genomen uit het westen, toont de maquette van Maastricht (Musée des plans-reliefs, Hotel des Invalides, Parijs).

De stad is omsloten door de (tweede) middeleeuwse ommuring, met poorten en rondelen. Op de voorgrond ligt de Brusselse-poort, links de Lindenkruis-poort, rechts de Tongerse-poort. Halverwege de Brusselse-poort en de Maas kan men een stuk muur van de eerste middeleeuwse ommuring zien.

Vooraf bij de Brusselse poort verhief de ommuring zich hoog boven het voorterrein. Aanvankelijk was dit een voordeel; na de invoering van geschut werd het een nadeel. Ook de poorten werden zeer kwetsbaar, hetgeen er toe leidde dat vóór elk der genoemde poorten een ravelijn werd gelegd.

In de loop der jaren werden verder hoornwerken en vele andere vooruitgeschoven werken aangelegd. De foto toont daarvan een reeks van bastions: Tettau (ged.), Dopff, Oranje, daarvóór Holsteyn, Saxen, Maria, daarvóór Orléans, vóór het ravelijn van de Brusselse-poort het bastion Condé (valt juist buiten de foto), rechts van de Brusselse-poort de bastions Engeland, schuin daarvóór d'Estrades, Brandenburg.

Sp. Sp.

HOOFDLIJNEN VAN DE FORTEN VAN DE STELLING VAN AMSTERDAM, zoals voltooid in de periode 1897 - 1908 (zie afb. VII)

Het schema toont, van boven naar beneden:

- de vóórgracht;
- de aarden wal met twee hefkoepels, elk met een kanon van 6 cm en de vuurlijn voor geweer- en mitrailleur-schutters;
- de bomvrije kazerne;
- twee keelkazematten met geschut en mitrailleurs;
- de keelgracht.

Bij de forten, voltooid in de periode 1909 - 1914, werden de

beide hefkoepels door middel van poternes verbonden met de bomvrije kazerne, en werd ook in de as van het fort een poterne gebouwd naar de vuurlijn. (Afb. VII).

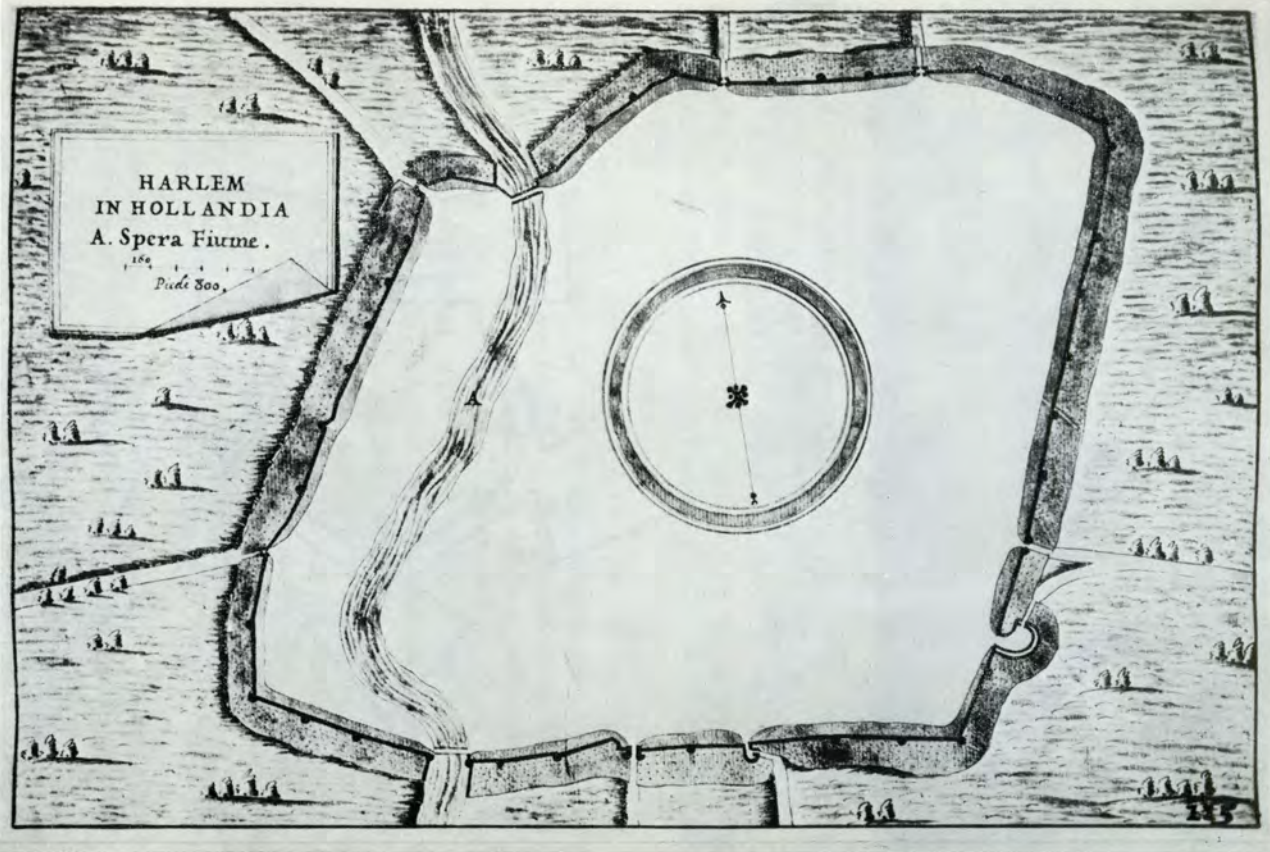
Sp. Sp.

DE MUREN VAN HAARLEM volgens een tekening van de Italiaan Francesco de Marchi die van 1559 tot 1575 in Spaanse dienst werkzaam was in de Nederlanden.

(De noordpijl staat ondersteboven). Het origineel bevindt zich te Florence.

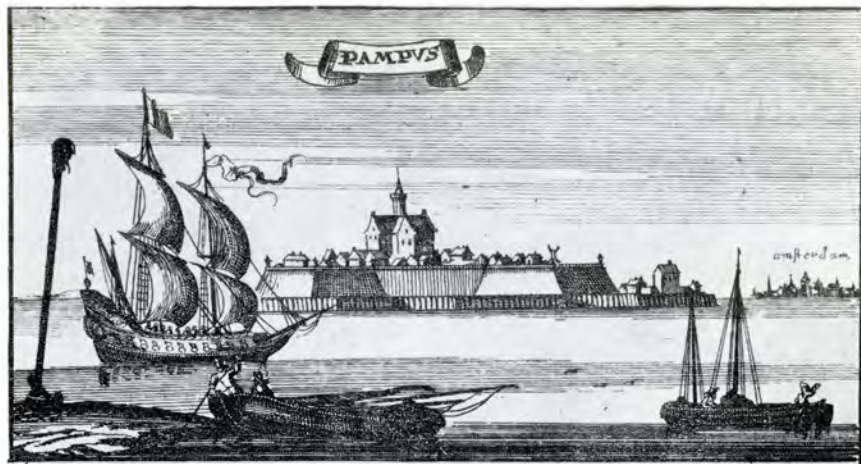
Deze prent maakt deel uit van de serie waaruit wij een twaalf-tal kozen voor onze jubileumpremie 1972 (nog een aantal voorhanden, zie publicatielijst in Bijlage I). Zij is hierop derhalve een aanvulling.

De fotoreproducties van de Florentijnse afbeeldingen bevinden zich met een toelichting in het Kon. Ned. Leger- en Wapenmuseum "Gen. Hoefler" te Leiden. (Afb. VIII).

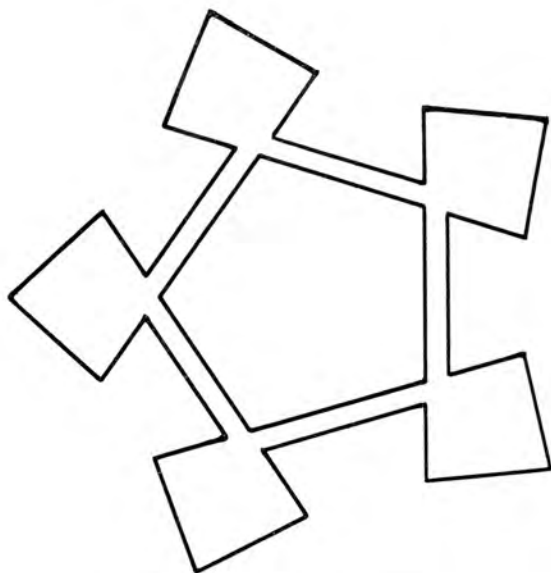

Francesco de Marchi - 16e eeuwse plan van Haarlem (noordpijl onderste boven)
Origineel - gekleurd - te Florence.

(Foto Bur. Maritieme historie v. d. Marinestaf, 's-Gravenhage)

Voorbeeld van een mystificatie op het gebied van vestingbouw: de afbeelding van een „stercke Fort met hooghe wallen” enz , dat volgens Peeters en Bouttats, 1674, zou hebben gelegen op het Pampus bij Amsterdam.

De visie van Bonaventura Peeters op het Fort Bourtange (1635)
 Hij zag de flanken der bastions als liggend in de verlengden der
 aangrenzende courtines

ERVARINGEN BIJ HET GEBRUIK VAN OUDE VESTINGPLANS

Tot de doelstellingen van onze Stichting behoort de studie van historische vestingwerken. Dit heeft geleid tot het samenstellen van, tot dusver, acht afleveringen (provincies) van de Atlas van historische vestingwerken, en anderzijds tot ontvangen van mededelingen en van vragen om inlichtingen. Voor het geven van een behoorlijk antwoord is het meestal nodig oude plattegronden te raadplegen en te vergelijken. Dit is trouwens ook nodig voor het samenstellen van de nog te verschijnen afleveringen Zeeland, Noordbrabant en Limburg van de Atlas. De ervaring leert daarbij dat met name plattegronden, voorkomend in boekwerken, al te dikwijls aanleiding geven tot misverstanden, of zelfs reeds ten tijde van het verschijnen van het werk bepaald onjuist waren. Het leek nuttig een overzicht te geven van enige dergelijke gevallen. Het is niet de bedoeling zich daarbij te begeven in het probleem van de datering van de oude stadsplattegronden. Daarvoor mag worden verwezen naar mr. B. van 't Hoff, Bijdrage tot de datering van de oude Nederlandsche stadsplattegronden (Nederlandsch Archievenblad 1939 - 1942).

Men mag niet veel nauwkeurigheid verwachten van z.g. historieprenten, zoals b.v. die van Hogenberg (1530 - 1621) en van Baudartius van Deynse (1615). Die prenten hadden ten doel een historisch gebeuren op populaire wijze, en met spoed, in beeld te brengen en toe te lichten. De tekenaar zal in het algemeen de plaatselijke situatie niet zelf hebben gezien.

Plattegronden en (of) vogelvlucht-perspectieven als die van Jacob van Deventer, die in de Civitates van Braun en Hogenberg, en die van De Marchi geven een beter uitgangspunt. Maar het is niet juist dat het titelblad van een recente facsimile-uitgave (zonder tekst) van prenten van Nederlandse steden naar Braun en Hogenberg stelt, dat het zou gaan om prenten van 1574. Het gaat in feite om prenten verschenen in de zes afleveringen (libri) van de Civitates van 1572 tot 1618.

In 1567 verscheen, in Italiaanse tekst, een beschrijving van de Nederlanden door Guicciardini. Zij werd gevolgd, ook na zijn overlijden in 1589, door een reeks vertalingen en herzieningen, tot in ca. 1660, ook in het Frans, Duits, Nederlands en Latijn. Daarbij werden plattegronden en prospecten veelal ongewijzigd herdrukt. Zo zijn tien plattegronden van *Arnhem, Delft, Gronin-*

gen, Leeuwarden, Leiden, Maastricht, Nijmegen, Roermond, Utrecht en Zutphen, het eerst opgenomen in de uitgave van 1581, ongewijzigd gebruikt tot in de uitgave van 1648, ongeacht wijzigingen in de vestingwerken in de tussengelegen jaren.

Daardoor toont de prent van *Utrecht*, die was samengesteld met gebruik van materiaal, beschikbaar gesteld door het stedelijk bestuur, enige bastions, die men ca. 1580 besloten had aan te leggen, maar waarvan de aanleg werd uitgesteld en tenslotte afgesteld. Aldus vindt men in de uitgaven van 1581 tot en met 1648 drie bastions aangegeven, die nimmer hebben bestaan, en een bastion (Wolvenburg) dat in principieel andere vorm is uitgevoerd dan Guicciardini aangeeft.

Blaeu's Stedenboek van ca. 1649 bevat fraaie gravures van uiteenlopende herkomst en ouderdom. Zo heeft hij ca. 20, door hem verkregen koperplaten, die in 1632 waren gebruikt voor Boxhorn's Tooneel der steden van Holland, in zijn Stedenboek afgedrukt. Maar Boxhorn had voor het oude havenstadje *Goeree* een fantasie gegeven, geen verband houdend met de realiteit. (Zie mr. B. van 't Hoff in zijn inleiding tot de facsimile-uitgave van Blaeu's Stedenboek, Holland/Utrecht, 1966).

Blaeu geeft in zijn Stedenboek een plattegrond van de omwalling van *Winschoten*, maar drukt die af in spiegelbeeld. Spiegelbeelden zijn een meer voorkomend euvel. Zo geeft Commelyn in Frederick Hendrick van Nassau, deel 1, 1657, de *Schenkenschans* in spiegelbeeld. Theti geeft in een werk van 1589 een schets (houtsnede) van het beleg van *Haarlem* in 1573, die aandacht verdient vanwege de erop aangegeven namen, die de Spanjaarden hun redouten gaven (b.v. *Golette, Rammekens, Candia*, enz.). De schets is in spiegelbeeld.

Nog ca. 1729 werden stadsplattegronden van Boxhorn, 1632, na opnieuw en ongewijzigd op koperplaat te zijn gebracht, afgedrukt in een uitgave van Pieter van der Aa, *La galerie agréable du monde*, een luxe-uitgave in 20 folio-banden. Dit gold *Muiden, Weesp, Delfshaven, Oudewater, Woerden en Vianen*.

Caspar Merian, *Topographia Germaniae-Inferioris*, 1654 en 1659, is een waardevolle uitgave (facsimile-uitgave met onmisbaar Nachwort van mr. B. van 't Hoff). De afbeelding van *Brielle* geeft een toestand weer die nimmer heeft bestaan. Zij geeft een voor-nemen tot verbetering, dat op andere wijze, en later, is uitgevoerd. Toch wordt het prentje van *Brielle* door Merian nog heden ten dage wel eens afgedrukt. Merian tekent *Leerdam* rechthoekig

in plaats van trapezium-vormig, dit in navolging van de fout, reeds voorkomend in Boxhorn en Blaeu. Merian illustreert *Appingedam* (ter plaatse nog steeds Den Dam genoemd) met een afbeelding van de Vlaamse vesting *Damme*, en geeft bij de Friese open plaats *Worcum* een plattegrond van de vesting *Woudrichem*.

Het Tooneel des Oorlogs, door Lambert van den Bosch, 1675, is voorzien van ruim 80, merendeels kleine afbeeldingen van steden en sterkten. Dat de meeste niet origineel zijn, is te begripen. Ook dat dan fouten kunnen insluipen. Van één en hetzelfde object geeft Van den Bosch twee afbeeldingen, één ontleend aan Haubois, Afbeeldinge der stad *Groningen* met de omliggende fortresses, 1652, thans met het opschrift *De Oude Schans*, de tweede ontleend aan Blaeu, thans met het opschrift *Bellingwolderschans*. De twee gravures verschillen in oriëntering en in details. Van den Bosch herhaalt de vergissing als hij later onder het pseudoniem L. Sylvius het vervolg schrijft op Van Aitzema's Saken van staet en oorlogh, 1685 - 1699.

Schauplatz dess Niederlandes, door Gualdo Priorato, Wenen 1673 lijkt in haast samengesteld. Van de door hem bij de vesting *Woerden* getekende ravelijnen schijnen er vier niet te hebben bestaan. *Dokkum* heeft vijf ravelijnen en een hoornwerk, die niet schijnen te hebben bestaan. Er zijn nog verdere twijfelpunten.

Peeters en Bouttats, Thooneel der steden ende sterckten van 't Vereenight Nederlandt, 1674, bevat een afbeelding van "een stercke Fort met hooghe wallen en andere Crijghswercken" op het *Pampus* (zie afb.) dat niet heeft bestaan. Was dat een mystificatie, een grap? Of staat in enigerlei oude kroniek iets over vroegere bewoning van het *Pampus* en hebben Peeters cs. een passende illustratie willen leveren?

Reeds is vermeld de prent van Haubois van 1652 van *Groningen* en omliggende fortresses. De afbeeldingen van enige van die fortresses zijn in 1743 met ondergeschikte wijzigingen gebruikt als illustratie in Hofsnnyder, Kroniek van Groningen en de Ommelanden. Hofsnnyder neemt de afbeelding van *Coevorden*, die Haubois in 1652 gaf, ongewijzigd over, hoewel die vesting ca. 1700 grondig was omgewerkt onder Van Coehoorn. Het fort *Bour-tange* bleef weergegeven, als in Blaeu ca. 1649, met kroonwerk, twee ravelijnen en twee hoornwerken. Evenwel was inmiddels

het zuidoostelijke front van de vesting grondig gewijzigd, en bevonden zich aldaar in 1743 een samenstel van het oude kroonwerk, waarvóór twee ravelijnen, een couvre-face, en een uitgebreid glacis met ruime voorgracht (zie Heyligenberg en Overdiep in BNOB april 1968).

Een vraagpunt blijft waarom Caspar Merian een regelmatige, zes-hoekige vorm gaf aan *Bredevoort*, en C. Allard aan de vesting *Naarden* (zie La galerie agréable du monde, reeds vermeld). De vesting *Wismar*, aan de Oostzee in Mecklenburg, werd in De Fer, *Les forces d'Europe*, 1695, enz. eveneens vrijwel rond, hoewel deze, inmiddels gesloopte vesting onregelmatig van vorm was geweest. Drs. D. de Vries, Kaartenafd. Univ. Bibl. Leiden, vestigde de aandacht op een overeenkomstig geval, nl. *Aardenburg*. Dit kreeg in Sanderus, *Flandria Illustrata*, deel I, 1641, ten onrechte een regelmatige vorm (zevenhoek).

In gelijkmatig terrein zijn vestingen nogal eens uitgevoerd als regelmatige veelhoek: *Bourtagne* 1593 als 5-hoek, *Coevorden* 1597 als 7-hoek, *Coevorden* 1700 als 7-hoek, Coehoorn, *Nicosia*, hoofdstad van Cyprus, ca. 1568 als 11-hoek, *Palmanova* ca. 1585 als 9-hoek, *Neuf-Brisach* 1696 door Vauban als 8-hoek. Van academische betekenis bleven in ons land ontwerpen voor regulaire omwallingen in de vorm van regelmatige veelhoeken voor *Den Haag*, 1603 (14-hoek) en *Haarlem*, 1644 (16-hoek) van Salomon de Bray, en in ovale vorm voor de langwerpige steden *Utrecht*, 1666 (28-hoek) van Hugo Ruysch (p.m. latere ontwerpen) en *Delft*, 1672 (20-hoek) van Melder.

Men verkreeg aldus een vesting, die naar alle zijden even sterk was, en die bij een bepaald binnenoppervlak het minste grondverzet, metselwerk enz. vroeg. Maar waarom een bestaande vesting onjuist weergegeven?

De schilder en tekenaar Bonaventura Peeters heeft, met anderen, ca. 1635 verscheidene tekeningen gemaakt van forten en schansen in de Nederlanden, thans in de kaartenafdeling van de Universiteitsbibliotheek te Leiden. Naar minstens twee van die tekeningen is een thans zeldzame gravure gemaakt (*Atlas Van der Hem te Wenen*). Enkele andere zijn verwerkt in het reeds vermelde *Thooneel der steden* van zijn broeder (Jan) Peeters en Bouttats, 1674. Bonaventura Peeters veroorlooft zich vergaande vrijheden in de vorm der bastions. Voor wat betreft *Bourtagne* ging hij nòg een stap verder. Het tracé wordt onder zijn handen

een wel interessant maar irreëel lijnenspel. Wellicht was hij bekend met het werk van Alghisi da Carpi, 1570, wiens voorstellen inzake vestingbouw evenzeer kunstmatig waren.

Vermoedelijk dient men de vervorming van de plattegronden van *Bredevoort, Naarden, Wismar, Aardenburg, Bourtagne* (zie afb.), te zien in het licht van die tijden. Men had toen een bijzondere waardering voor regelmatige figuren en voor harmonische verhoudingen.

De vermelde fouten, misvormingen e.d. kwamen min of meer toe-
vallig onder de aandacht. De lijst zou nog kunnen worden uit-
gebreid, maar wordt bewust beperkt tot markante gevallen. Bij
het raadplegen van oude vestingplans dient men voortdurend
kritisch te staan tegenover het materiaal, of het oud is of
nieuw, of er illustere namen van schrijvers of uitgevers of
kunstenaars aan verbonden zijn of niet. Het is een terrein
met voetangels en klemmen. Men dient steeds te vergelijken.
Maar het naast elkaar leggen van veelal oude, zeldzame en kost-
bare werken is slechts mogelijk in weinige bibliotheken. Ge-
lukkig is in de kaartenafdeling van de Universiteitsbibliotheek
te Leiden opgenomen de verzameling Bodel Nijenhuis, van oude
kaarten en topografische prenten, en zijn daar ook vele oude
atlassen te raadplegen. Die kaarten en prenten zijn geordend
naar landsdeel en stad. Daar kan men van vrijwel iedere Neder-
landse vesting een soms lange reeks plattegronden vergelijken,
waardoor de kans op ontsporingen kleiner wordt. Het Algemeen
Rijksarchief te 's-Gravenhage heeft eveneens een uitgebreide
collectie vestingplans e.d., in de Verzameling Nederlandsche
Kaarten (catalogus Hingman/Rozemond) en in het voormalige
Archief der Genie. P.m. de vele verdere vindplaatsen.

Bij gravures moet men bedacht zijn op de mogelijkheid, dat op
de koperplaat verbeteringen of aanvullingen zijn aangebracht.
Een recent werk, Koeman, *Atlantes Neerlandici*, 5 dln., biedt
veelal de mogelijkheid om zonder veel tijdverlies te achter-
halen in welke tijd een bepaalde, niet gedateerde gravure e.d.
het eerst is verschenen.

Een welbekend euvel is dat een uitgever koperplaten opkocht,
en deze van zijn naam enz. voorzag met vervanging van de naam
van de oorspronkelijke uitgever. Zo kan enigerlei stadsplatte-
grond, waarop (b.v.) F. de Wit als uitgever zou staan vermeld,
zeer wel afkomstig zijn uit Blaeu.

Onze voorouders waren weinig zorgvuldig in dat soort zaken.

L.J. Spanjaerdts Speckman

TORENFORTEN IN BRABANT

De ringwal - het "fort" dat de kinderen aan het strand bouwen - is de meest voor de hand liggende vorm van versterking en werd dan ook al duizenden jaren toegepast. Omstreeks de 11e eeuw werd door binnen de ringwal een motte toe te voegen - een verdedigingstoren op een steile heuvel die de ringwal en het terrein erbinnen beheerste - het verdedigingsvermogen sterk opgevoerd. De verdedigers van de ringwal konden immers nog wel overrompeld worden, maar de aanvaller was dan nog niet veel verder, want de motte was dan zelfs met een kleine bezetting nog goed te verdedigen.

Na de middeleeuwen zijn tot ver in de 19e eeuw vergelijkbare typen verdedigingswerken gebouwd. De ringwal bleef in allerlei, soms kunstige, vormen en dan meestal met een voorgelegen natte gracht bestaan. Een paar redelijk bewaarde voorbeelden in Brabant zijn uit de tachtigjarige oorlog het fort *Rovere bij Halsteren*¹ en de *Grote of Spinolaschans bij Terheijden*² en uit 1839 twee vierkante redouten tussen *Boxtel en Esch*. Soms werd binnen de wal een verdedigbaar stenen wachthuis gebouwd, zoals nu nog te zien is in het "*Werk achter den Hoogen Maasdijk*" te *Hedikhuizen* uit 1860³. Dit had hetzelfde doel als de motte, namelijk voorkomen dat het hele fort verloren zou zijn als de ringwal bij verrassing genomen werd, wat bij de geringe vuursnelheid van de toenmalige geweren goed mogelijk was. Het wachthuis was lager dan de wal, zodat daaruit alleen het gedeelte binnen de wal bestreken kon worden.

Een andere soort van forten had binnen de wal een toren, die zo hoog was dat niet alleen het binnenplein van het fort onder vuur gehouden kon worden, maar ook nog van het bovenplat of zelfs nog van de daarondergelegen bovenste verdieping vuur gebracht kon worden over de wal tot ver buiten het fort. Vroege voorbeelden hiervan in Brabant zijn ons niet bekend.

In de 19e eeuw zijn in Nederland veel zgn. torenforten gebouwd.

In Noord-Brabant is er een drietal nog aanwezig. Deze willen wij hier bespreken.

De oudste twee liggen bij Willemstad en zijn een erfenis uit de dagen van de Franse inlijving. De Engelsen hadden de Franse vloot van de zeeën verjaagd en bedreigden voortdurend de kusten van het keizerrijk. De Fransen bouwden hiertegen een stelsel van kustbatterijen. Voor de inrichting daarvan spiegelde ze zich aan wat de Engelsen deden toen een tiental jaren eerder hun kust door de Fransen bedreigd werd. Zij versterkten toen hun kustbatterijen met stenen torens, de zgn. Martello towers. Deze waren genoemd naar een geschutstoren op Corsica, die in 1794 grote indruk had gemaakt op de Engelse vloot. Het zijn ronde torens met twee bouwlagen en een bovenplat waarop - al naar de grootte van de toren - een of meer kanonnen achter een stenen borstwering konden staan⁴. De Fransen stelden drie standaardmodellen torens vast, de "*tours modèles no 1, 2, 3*"; ze waren niet rond, zoals de Engelse *Martello towers*, maar vierkant met grondvlakzijden van resp. 16,24 10,72 en 9,09 m. De hoogte was bij alle drie gelijk, namelijk 5,85 m boven de begane grond. Op begane-grondhoogte was een woonruimte, eronder kelders voor buskruit en levensmiddelen en erboven een bovenplat met een stenen borstwering.

De Engelse landing van 1809 veroorzaakte grote schrik bij de Franse regering. De Engelsen bezetten zonder veel moeite Walcheren en Zuid-Beveland en trokken pas af toen ze hiertoe gedwongen werden door het uitbreken van ziekten onder hun troepen. Napoleon besloot daarom in 1810 om Zeeland en Noord-Brabant bij Frankrijk in te lijven (het gebied boven de grote rivieren zou een half jaar later volgen). *Ter afsluiting van het Volkerak* werden twee kustforten gebouwd, *fort Duquesne bij Ooltgensplaat* op de oostpunt van Overflakkee (na 1813 omgedoopt tot *fort Prins Frederik*) en *fort Ruyter* (na 1813: *fort De Ruyter*) ertegenover op de Brabantse oever. Beide kregen een "*tour modèle no 1*"⁶. *Fort Ruyter* was een rondom gesloten werk, bestaande uit een vijfhoekige wal met voorliggende gracht. Middenin stond de in 1812 gebouwde, van gele ijsselbaksteen gemetselde *tour modèle*, zelf ook weer door een gracht met ophaalbrug omringd. De kelderverdieping bevatte 4 overwelfde opslagruimten, waarvan een voor buskruit. De begane grond bestond uit één grote woon- en slaapzaal voor 60

man; in het midden hiervan een vierkante zuil, steunpunt voor vier gewelven die aan hun andere zijde tegen de buitenmuur steunen. Op het vierkante bovenplat stonden vier 24-ponder kanonnen op de hoekpunten achter een 1,62 m hoge stenen borstwering. De verbinding tussen de verschillende verdiepingen vond plaats langs een in een der buitenmuren uitgespaarde trap. De nadering van de toren was niet gemakkelijk: de beide benedenverdiepingen bevatten tientallen gewerschietgaten en twee, op de ophaalbrug gerichte, kanonnen, terwijl het bovenplat aan iedere vierkantszijde een overkraging bezat (een "machicoulis") van waaruit geweervuur langs de buitenzijde der muren gericht kon worden.

Behalve het Volkerak werd ook het Hollands Diep versterkt. Aan weerszijden in Numansdorp en Willemstad, kwam een kustbatterij. In *Willemstad* herinnert hieraan nog een *kruithuis uit 1811 op het bolwerk Utrecht*. Om de beide stelsels van kustbatterijen aan de landzijde beter te beschermen diende ertussenin een klein landfortje, de *batterie l'Enfer (na 1813: fort de Hel)* gelegen tussen Willemstad en fort Ruyter. Dit had een vierkante wal met voorgelegen natte gracht; aan de overzijde van de gracht aan de zuidzijde lag een lunet (een in plattegrond pijlvormige aarden wal). Middenin de vierkante hoofdwal staat de tweede Brabantse forttoeren, een tour modèle no 3; deze is uitgevoerd in rode baksteen. Hij was even hoog als nr 1, maar veel kleiner in oppervlak en met dunnere muren (nog geen anderhalve meter in plaats van ruim 2). De bezetting was maar 18 man.

Het derde Noord-Brabantse torenfort was het *fort Altena*, gelegen bij de straatweg van Breda naar Gorkum, even ten zuiden van Sleeuwijk. Dit fort was een onderdeel van de *Utrechtse linie of Nieuwe Hollandse waterlinie*⁵.

Fort Altena, gebouwd in 1847 voor f 93000, hoorde tot de kleintjes: een ronde wal van 115 m buitendoorsnede, waarbuiten een gracht van 26 m breedte, en waarbinnen, omgeven door een grachtje, een toren van 28 m doorsnede, bestaande uit kelder, begane-grond en bovenplat⁷. De begane-grond had 11 lokalen; de 11 tongewelven straalden uit als spaken van een wiel vanaf een binnenplaats van 9 m doorsnede. Een der lokalen bevatte een poort met ophaalbrug voor de verbinding naar buiten en een ander bevatte een overwelfde trap naar het bovenplat. In de buitenmuren waren vele kanon- en gewerschietgaten om het inwendige van het fort en de torengracht goed onder vuur te kun-

nen houden. Van het bovenplat af kon met kanonnen tot buiten het fort gevuurd worden. De konstruktie van deze torens was beter doordacht dan bij de tours modèles: de buitenmuur had geen dragende taak (de gewelven stonden er immers loodrecht op), zodat een bres in de bijna 2 m dikke buitenmuur geen instorting van de toren meebracht. Het metselwerk was niet alleen kunstig ontworpen, maar ook bijzonder zorgvuldig uitgevoerd. Het vormt een afdoend antwoord op de soms gehoorde bewering, dat de 19e eeuw geen degelijk vakwerk kon voortbrengen. Het fort Altena lag ongeveer 200 m ten oosten van de straatweg Breda-Gorkum. Om deze laatste beter te kunnen bestrijken, was er ter hoogte van het fort een batterij bij aangelegd.

De invoering van het getrokken geschut omstreeks 1860 betekende voor deze soort forten de genadeslag, want de torens waren te kwetsbaar geworden.

Na 1870 zijn dan ook in Nederland geen torenforten meer gebouwd en de bestaande torens werden tot schuilplaats omgevormd. De batterijen op het bovenplat verdwenen, bij de hoogste torens werden de bovenverdiepingen gesloopt en aan de meest kwetsbare zijden werden ze met metersdikke zandwallen bedekt. Ook de drie Brabantse torenforten ontkwamen niet aan dit lot.

Fort De Ruyter is van 1880 tot 1882 ingericht naar de toenmalige eisen. Hiertoe werd het voorzien van vele (toen nog) bomvrije gebouwen. De tour modèle werd alleen nog als bomvrij magazijn gebruikt; zijn gracht werd gedempt, terwijl zijn muren - op alleen de noordmuur na - werden ingebouwd of aangeaard. Die noordmuur is trouwens nogal gehavend, o.a. zijn de machi-coulis verdwenen. De toren van *fort De Hel* werd aangeaard op de noord- en westmuur na; ook deze toren verloor zijn gracht, maar is overigens goed bewaard.

Fort Altena is in 1878 zo duchtig veranderd, dat men het zelfs nodig vond de naam te veranderen in *Fort aan den Uppelschen Dijk*. Het fort werd wel driemaal zo groot (en de aanleg kostte ook meer dan driemaal zo veel, namelijk f 323000). De toren werd weggedrukt tussen twee grote bomvrije gebouwen van twee verdiepingen, zijn gracht werd gedempt en het bovenplat en de zuidelijke torenhelft werden met zand bedekt^B.

Door deze ontwikkeling zijn de forten *De Ruyter* (inmiddels omgedoopt in *Fort Sabina Henrica* naar de naam van de polder waarin het is gelegen), *De Hel* en *Uppelse Dijk* nauwelijks nog als

torenfort te herkennen. Wil men daarom enig idee krijgen hoe zo'n torenfort er oorspronkelijk uitzag, dan kan men beter naar *fort Orthen* in het noorden van 's-Hertogenbosch gaan, hoewel dit eigenlijk geen torenfort is⁹. Het bestaat uit een buitenwal en -gracht, in het midden waarvan een vrijstaand rond gebouw uit 1852 met een middellijn van 26 m staat; oorspronkelijk lag om dit gebouw een grachtje met een ophaalbrug. Het is geen toren, omdat het dak niet als bovenplat was ingericht. Met enige fantasie kan men zich echter wel het grachtje en een paar kanonnen achter een aarden wal op het dak er bij denken en dan is het niet van een torenfort te onderscheiden.

Dr. J.S. van Wieringen

- - - - -
- 1 J. Belonje - De Ghulden Roos (Roosendaal) 15 (1955) 79-93.
 - 2 J.H. van Mosselveld - De Stem (Breda) februari 1959.
 - 3 J. Belonje - Met gansen trou (Nieuwkuyk) 21 (1971) 6-16.
 - 4 Sheila Sutcliffe - Martello Towers - Newton Abbot, 1972.
 - 5 Atlas van historische vestingwerken in Nederland; prov. Utrecht - Stichting Menno van Coehoorn, z.j. (+ 1960), 16-18.
 - 6 Afbeelding in Atlas hist. vestingw.; prov. Z.-Holland - Menno van Coehoorn, 1970 (afb. 21).
 - 7 Zie voor plattegrond Alg. Rijks Arch., Den Haag, Plans van Vestingen H 465 en H 466.
 - 8 Alg. Rijks Arch., Den Haag, Plans van Vestingen H 467 t/m H 467c en H 468.
 - 9 C.J. Gudde-Brabantia 11 (1962) 104-113 en 159-173.

STICHTING NATIONALE CONTACTCOMMISSIE MONUMENTENBESCHERMING

Opgericht 26 oktober 1973

Tijdens de vierde vergadering van het Algemeen Bestuur, juist op de eerste vergadering van de oprichting, werd het definitieve Dagelijks Bestuur samengesteld.

Voorzitter is de oud-staatssecretaris van C.R.M., de heer H.J.L. VONHOFF.

Secretaris en tevens plv.-voorzitter is Mr. C.T. de BIJLL NACHENIUS.

Penningmeester is Dr. R. HOEGEN.

Overige leden zijn: Ir. C.A. KUYSTEN (in het afgelopen jaar wnd.-secretaris) en Mr. H.N.C. Baron van TUYLL van SEROOSKERKEN.

Het secretariaatsadres is ongewijzigd gebleven.

In de loop van het jaar zijn o.m. in behandeling genomen de stormschade aan monumenten, het subsidie-beleid van het Ministerie van C.R.M., de financiering van de monumentenrestauratie, waartoe een commissie ad hoc werd benoemd. Een rapport over de Bescherming van de Nederlandse Buitenplaatsen werd in brochure-vorm uitgegeven en in zeer ruime mate verspreid onder de leden van het Kabinet, van de Staten-Generaal, Provinciale en Gemeentelijke autoriteiten, diverse Rijks- en particuliere instellingen.

De wervingscampagne onder organisaties, die lokaal of regionaal op het gebied van de monumentenbescherming actief zijn, en uit dien hoofde in aanmerking komen voor aansluiting bij de N.C.M., is zover voorbereid dat spoedig kan worden gestart.

De N.C.M. zal een actief aandeel hebben aan de voorbereiding van de manifestaties in het Monumentenjaar M 75.

E.

MONUMENTENJAAR 1975

De Raad van Europa heeft het jaar 1975 uitgeroepen tot het Monumentenjaar. In analogie met het Europese jaar van de Natuurbescherming (N 70) hoopt men dat de landen van Europa zich zullen bezinnen op hun monumentenbezit en de bescherming daarvan, en door manifestaties de belangstelling van de gehele bevolking voor het monument te trekken.

In Nederland is hiertoe opgericht de Stichting Nationaal Comité M - 75, onder het motto "Een toekomst voor het verleden".

Ere-voorzitter is Z.K.H. Prins Claus der Nederlanden en voorzitter Dr. F.H.M. Grapperhaus.

In het Algemeen Bestuur hebben o.m. zitting de voorzitter van de N.C.M. en ons Hoofdbestuurslid Mr. H.E. Phaff.

Ten behoeve van de voorbereiding zijn een aantal werkgroepen gevormd, waarvan de Werkgroep K wordt gevormd door het gehele Algemeen Bestuur van de N.C.M.

De werkgroep K heeft tot opdracht om oudheidkundige en restaurerende instellingen te stimuleren tot activiteiten waarmee bij de Nederlandse bevolking belangstelling wordt gewekt voor het werk dat door deze instellingen wordt verricht teneinde te bevorderen, dat de monumentenbescherming ook in de jaren na 1975 zal worden ervaren als een onmisbare bijdrage tot verwerking en behoud van een beter milieu.

Als inleiding van de activiteiten van werkgroep K werd op zaterdag 19 januari j.l. in de fraai gerestaureerde Pieterskerk te Utrecht een bijeenkomst gehouden, waartoe circa 500 instellingen waren uitgenodigd.

Voor de goed gevulde kerk hield Z.K.H. Prins Claus een openingsrede, waarna de film "Monumenten - ons een zorg" werd vertoond. Na een uiteenzetting van voorzitter Vonhoff werd de Britse film "A future for the past" vertoond.

Tenslotte werden de afgevaardigden van de uitgenodigde instellingen in de gelegenheid gesteld vragen te stellen, c.q. ideeën te brengen of reeds gemaakte plannen te ontvouwen. Deze bijeenkomst was in ieder geval een goede start.

In het kader van het Monumentenjaar M 75 heeft het D.B. besloten de totstandkoming van de restauratie van de wallen van NIEUW-POORT (tegenover Schoonhoven aan de Lek) als hoofdactiviteit voor 1975 aan te wijzen. De contacten hiervoor zijn reeds gelegd.

EXCURSIE OP 2 JUNI 1973

Forten benoorden en bezuiden Spaarndam
en de tentoonstelling "Men sagh Haerlem bestormen"

Een vriendelijk zonnetje... ten afscheid op die tweede junidag van 1973, zo tegen het einde van de middag, nadat het de ganse dag nauwelijks tien minuten aaneen droog was geweest.

Een mislukte dag? Toch niet... natuurlijk wél een teleurstelling, want we hadden het ons anders voorgesteld toen we bij onze verkenning, enige weken tevoren, de forten bij Spaarndam bezochten. Op die mooie dag in mei konden we er ons over verbazen dat er in de randstad onder direct bereik van Haarlem, juist even buiten de verkeersaders, nog bekoorlijke rustige plekken te vinden zijn. Wij zagen bij ons naderen hazen het hun door spraakgebruik toegedichte "pad kiezen" en een fazant opstuiven. Valken stortten zich op voor ons onzichtbare prooi-diertjes. De talrijke schapen met hun nog volle zware vachten, grazend of liggend, temidden van hun aan mensen weinig gewende lammeren, die argeloos duttend bovenop de bomvrije onderkomens of langs de glooiingen rustten, werden door onze stemmen opgeschrikt en stoven paniekerig en mekkerend uiteen. Waterhoentjes en meerkoeten in de fortgracht - sommige met een koppel jongen - zochten dekking in de rietkraag langs de kant.

Van het dak af had men zicht op een - ondanks storende hoogbouw - toch aantrekkelijk silhouet van Noord-Hollands hoofdstad en op "Mooie Nel" - het meertje op de voorgrond - waarin Spaarne en Liede samenvloeien.

Op de dag van de excursie was het merkkelijk anders! Lage donkere regenluchten die zich op bijna onbarmhartige wijze boven ons ontladden vermochten echter niet de goede sfeer en belangstelling te temperen. Het kwam overigens niet onverwacht, want de meesten onzer zullen onder regenbuien hun huis hebben moeten verlaten en toch ontbraken er slechts drie (wegens ziekte e.d.) van de zich gemeld hebbende 65 deelnemers, wat een compliment waard is, want de meesten behoorden niet direct tot de jonge garde. We konden dus met twee goedgevulde bussen om half elf van het station te Haarlem onze tocht beginnen. In de voorste bus gaf de heer De Lagh - op wien men nimmer tevergeefs een beroep deed - toelichting. Niemand onzer had ook maar enig besef dat wij deze naar het scheen zo vitale

tachtiger enige weken later zouden moeten missen. (Zie elders in dit verslag).

Langs singels wier verloop voormalige verdedigingswerken markeren werd koers gezet naar de stadskwekerij waaraan een kort bezoek werd gebracht om er de ruïne van het *Huis ter Cleef*, destijds hoofdkwartier van Don Frederik en bij zijn vertrek door hem verwoest, te zien. Er bleek een bodemonderzoek naar de fundamenten gaande te zijn, wat sommigen van het gezelschap bijzonder interesseerde. De bloemenrijkdom van de stadskwekerij kreeg bij deze weersomstandigheden niet die aandacht welke ze anders ongetwijfeld zou hebben genoten, wat uit een oogpunt van tijdverdeling wel eens een voordeel kan zijn, want het valt niet mee een groot gezelschap bijeen en in beweging te houden terwille van het tijdschema dat er nu eenmaal moet zijn.

Door de heer Van Eijndhoven van het Eerstaanwezendschap der Genie te Amsterdam was in samenwerking met onze correspondent voor dit gebied, de kapitein Mulder, op een bijzonder te waarderen wijze het bezoek aan de forten benoorden en bezuiden Spaarndam voorbereid.

(Voor een schematische voorstelling van dit type forten, behorende tot de voormalige Stelling van Amsterdam, verwijzen we naar afb. VII met toelichting, beide van de heer Spanjaardt Speckman en voor het overige naar onze Atlas Noord-Holland.)

Men vond alle poorten en deuren geopend en de gangen en vertrekken verlicht. Bovendien was gezorgd voor plans der forten, waarbij toelichtingen werden gegeven.

In sommige der vertrekken herinnerden "muurdecoraties" aan de bezetter die van deze forten af de overvliegende geallieerde eskaders onder vuur nam.

Al moesten we het stellen zonder het aantrekkelijke landschapsbeeld - versluierd nu onder de niet aflatende regen - toch kostte het even moeite om het gehele gezelschap weer in bussen bijeen te brengen. Aan belangstelling ontbrak het dus niet. Voor een trip door *Spaarndam* evenwel, waar we het gemaal dat er in 1844 was gebouwd, op enige afstand van het fort bezuiden Spaarndam in werking konden zien, hadden we helaas te weinig tijd.

Ons volgende reisdoel was het kerkje van (Spirnerewald =) *Spaarwoude* met zijn XIIIe eeuwse toren met Romaanse kenmerken, waar-

tegen in 1764 het tegenwoordige kleine kerkje is gebouwd, nadat de grote kerk was verwoest. Beschermd monument.

De hoge spits van de toren ging nadien verloren en werd vervangen door een "stompe toren" (vandaar "de Stompetoren"). Tijdens Haarlems beleg werd evenals van andere torens in de omtrek door de watergeuzen van de Spaarnwouwer toren optische verbinding met de belegerden onderhouden.

Gebouwd op een terp lag de kerk betrekkelijk veilig voor de gevolgen van dijkbreuken en watervloeden.

Vergeleken met een situatieschetsje, dat in de excursie-documentatie was opgenomen en dat de toestand van 100 jaar geleden aangaf, was er niet zoveel veranderd, behoudens de in de twintiger/dertiger jaren jl. door brand verloren kosterij, school en boerderij.

Wij toefden even bij de laatste rustplaats van d'Ailly (eens burgemeester van de hoofdstad) die hij zich een aantal jaren geleden - kort voordat hij stierf - had gekozen en zagen daarnevens nóg twee recente graven - van vrouwen met Duitse adellijke namen - op wier zerken opschriften stonden in Griekse karakters, hetgeen voor sommige classici onder ons aanleiding was hun kennis daarvan op de proef te stellen, met welk resultaat is niet bekend geworden.

Even was er een regenpauze, waardoor *het oude kruithuis* uit de Napoleontische tijd - door Dr. Belonje beschreven, zie onze publicatielijst - zichtbaar werd. Deze tochtgenoot was op dat moment bezig de "vaem van Claes van Kieten" na te meten in dier voege dat twee steentjes in de zuidoever de vaem van de Sparrewouwer Reus (d.i. de afstand tussen de vingertoppen bij zijwaarts gespreide armen, hetgeen gewoonlijk met iemands lichaamslengte correspondeert) zouden aangeven.

Deze Claes van Kieten (wordt door Vondel genoemd in de Gijsbrecht van Aemstel maar komt overigens in talloze volksverhalen voor), wiens stature oft lichaam bi andere mensen niet en was te gelijken had een vaem van 2 meter 69 cm. Nochtans so was deze Claes een saftmoedigh ende goedertieren man ende was niet fel ende quaet.

Hij kon tijdens de mis gemakkelijk door het hoge kerkraam naar buiten kijken!

De tocht werd vervolgd achtereenvolgens langs *Penningsveer*, het *Werk aan de Liebrug* en het *Fort aan de Liede* (evenals de forten benoorden en bezuiden Spaarndam behoord hebbende tot de

42 forten en werken tellende *Stelling van Amsterdam*) in de richting van de stad. Restaurant "Dreefzicht" voorzag het gezelschap van een uitgebreide lunch, waarover zich een ieder zeer tevreden toonde. Een korte uiteenzetting over het middagprogramma besloot de lunchpauze. Formeel werd hier het gezelschap ontbonden, d.w.z. het volgende deel van de excursie gold een bezoek aan de tentoonstelling "*Men sagh Haerlem bestormen*", gewijd aan het zeven maanden durende beleg dat op 13 juli 1573 dramatisch eindigde met Haarlems overgave. Bij de voorbereiding was ook onze Stichting betrokken geweest voor het verstrekken van adviezen en door bijdragen in het herdenkingsboek. Ons viel stellig daarom het voorrecht te beurt te worden ontvangen en rondgeleid door de stadsarchivaris Drs. J.J. Temminck. De spreiding van de tentoonstelling over de *Vleeshal, de Vishal en de Hoofdwacht*, elk deel met een speciaal accent op respectievelijk *Haarlems verleden, het beleg en Kenau Simons Hasselaar* had doen verwachten dat eenieder, naar eigen voorkeur en belangstelling, zijn gang door de diverse exposities zou willen regelen, vandaar de opheffing van het gezelschapsverband na de lunch.

Sommigen vonden nog de gelegenheid de oude *Bavokerk* te bezichtigen. Een fraai geïllustreerd gedenkboek "*Men sagh Haerlem bestormen*", uitgegeven door de Haarlemse uitgevers Schuyt & Co. C.V., onder auspiciën van de Vereniging "Haarlem", alsmede het Dagboek van Verwer (een Haarlemse jurist, die het beleg van dag tot dag en in details heeft verslagen) en reproducties van gravures over het beleg werden door een aantal leden van het gezelschap aangeschaft. Wij vonden de uitgever bereid ons enkele der voor onze bijdragen vervaardigde cliché's ten gebruike af te staan voor dit jaarboek.

De gebruikelijke middagthee bleef ditmaal door de bijzondere dagindeling achterwege en gaandeweg zag men het aantal bekenden slinken. Anders dan anders dus, maar toch wel geslaagd ondanks het tegenwerkende weer, zo hoorden we later van verschillende zijden.

MET SIMON STEVIN DOOR DE LANGE DONKERE GANGEN VAN EBEN/EMAEL

op zaterdag 8 september 1973

De jaarlijkse uitstap van de Simon Stevin-Stichting telde deze keer twee zeer verschillende doelen, t.w. de vestingstad Maastricht en het Fort van Eben-Emael op 5 km ten zuiden daarvan.

Vanwege de grote belangstelling voor deze excursie, waren de deelnemers over twee groepen verdeeld, waarvan de ene eerst Maastricht bezocht om na de lunch het tweede doel te bereiken en de andere groep in omgekeerde volgorde te werk ging.

De Nederlandse deelnemers, die op eigen gelegenheid reisden, waren naar de ingang van het, op de eerste oorlogsdag in 1940 zo verrassend genomen fort getogen, waar keurig op tijd de bus uit Antwerpen aankwam.

Het gezelschap werd eerst in een cantine-barak verzameld, waar de gidsen werden voorgesteld, die de aanwezigen zouden begeleiden. Ondanks de zomerse toestand werden truien en jassen aangehouden, want er was terecht gewaarschuwd tegen de te verwachten lage temperatuur in de gangen. Ook de aanbevolen zaklantaarns waren bepaald niet overbodig, want het was er aarde-donker. Hoewel de Stichting uitdrukkelijk had verklaard, dat zij zich niet aansprakelijk stelde voor eventuele ongevallen, die geenszins denkbeeldig waren, had zij als voorzorg zich verzekerd van de medewerking van twee hospitaalsoldaten gewaard met een brancard. Een van die twee had dusdanige lengte en omgang, dat men er gewoon niet aan moest denken dat hem iets zou overkomen en dat hij weggesleept zou moeten worden!

Zo kon worden begonnen aan de tocht door de lange donkere gangen, tezamen 4,5 km lang, soms maar 1,5 m overigens 2,5 m breed en 2,25 m hoog in het fort, dat geheel ondergronds is gebouwd, d.w.z. in het mergelsteen uitgehouwen en de zo verkregen ruimten met beton bekleed.

Het fort is aangelegd in de hoogvlakte tussen Maas en Jeker en bestrijkt een oppervlakte van 65 ha. Het is een peervormige, onregelmatige zevenhoek met een zijde langs het Albert-kanaal en de punt gericht naar de hoek tussen het kanaal en de Jeker. Op 100 m van het kanaal en evenwijdig hieraan is een droge gracht gemaakt, 7 m diep. De aan de N.W.-zijde grenzende Jeker-vallei is inundeerbaar.

De bewapening bestond uit 4 x 3 kanonnen van 7,5 cm in kazemat-ten, 2 x 2 kanonnen van 7,5 cm in draaikoepels en 2 kanonnen van 12 cm in een draaikoepel van 6 m Ø.

Voor de nabijverdediging kon flankerend vuur worden afgegeven van escarpkoffers uit zowel langs de droge gracht als langs het kanaal. Bovendien waren er twee schijnopstellingen gemaakt. Voor de waarneming waren drie koepels beschikbaar.

De kazerneruimte kon 1200 officieren, O.O., korporaals en manschappen huisvesten; keukens, ziekenzaal en operatiezaal waren aanwezig benevens de nodige dienstruimten. Ook voor verwarming en luchtverversing was gezorgd. De levensomstandigheden waren heel wat beter dan bij de oudere forten. De toenmalige soldaat was er althans tevreden mee.

Het fort ligt op een plaats, waar Brialmont al vóór 1914 een fort wilde hebben vanwege de gunstige strategische ligging en had de naam van praktisch onneembaar te zijn. Die faam, wellicht met opzet verbreid, werkte prikkelend op de Duitsers, die zorgvuldig hebben uitgekend hoe zij deze machtige weerstandskern met een minimum aan tijdverlies volkomen konden uitschakelen. In de zomer van 1939 werd in het grootste geheim begonnen met de vorming van een speciale groep, bestaande uit geniesoldaten en zweefvliegers. Een maandenlange training volgde waarbij een maquette van het fort werd gebruikt, terwijl op een militair oefenterrein het bovenvlak van Eben-Emael op ware grootte was nagemaakt.

Het originele bovenvlak van het fort was (en is) de bestaande, gedeeltelijk bebouwde en overigens van een natuurlijke begroeiing voorziene grond. De geschutkoepels waren hierin goed gemaskeerd, zeker tegen horizontale waarneming.

Behalve draadversperringen bij de noordspits, waren geen hindernissen aangebracht. Men had toen nog niet het flauwste vermoeden van de mogelijkheid om met luchtlandingstroepen en parachutisten succesvolle acties te verrichten.

De landing op 10 mei 1940 op dit bovenvlak gelukte dan ook wonderwel en het uitschakelen van luchtafweergeschut en van de koepels met het verdragende geschut ging zeer snel in zijn werk. Voor deze actie was de inzet niet meer dan 85 man en 2,5 t. aan springstof (z.g. holle ladingen, destijds een nieuwtje). Voor de verdedigers binnen de koepels was het een volkomen onbegrijpelijke zaak; men dacht aan toverij c.q. sabotage. Pogingen

van buiten om de vijand te verdrijven mislukten. De bezetting hield nog stand tot 11 mei omstreeks 12.00 uur. Toen gaf het fort zich over. De snelle val van Eben-Emael was funest voor het moreel van de troepen en de bevolking. Het oninneembare fort, in enkele uren stom en blind gemaakt en na een dag in het bezit van de vijand, zonder ook maar iets te kunnen doen om de vijandelijke opmars te stuiten of zelfs te vertragen; ontmoedigender kon het nauwelijks.

Het gezelschap werd geleid naar de verschillende koepels - met het uitgeschakelde geschut er nog in - en de dienstruimten. Een groots geheel, zelfs nu nog. Het verblijf in deze catacomben had veel tijd gevegd, reden waarom de bus werd genomen om het historische bovenvlak te bezoeken. Na een vrij steile klim was de bus boven en het gezelschap werd in de gelegenheid gesteld de grootste van de van binnen reeds bezichtigde koepels van boven te beschouwen.

Na dit bijzonder interessante bezoek koerste de bus naar Kanne, waar gelegenheid bestond om te lunchen. Even later kwam de tweede bus van deze uitstap uit Maastricht aan, eveneens voor de lunchpauze.

Na deze pauze gingen de bussen in tegenovergestelde richtingen verder. In Maastricht werd de rondleiding verzorgd door de heer L.J. Morreau, correspondent van onze Stichting, de daarvoor bij uitstek aangewezen persoon.

Wij laten nu het woord aan de secretaris van onze Vlaamse vrienden over, Dr. H. le Page:

DE HOGE FRONTEN TE MAASTRICHT

Na het noenmaal, dat in Kanne werd gebruikt, begon dan het tweede gedeelte van de uitstap, dat een deel van de grote vesting Maastricht wilde tonen. Dat kon gebeuren onder de deskundige leiding van ons medelid, de heer L.J. Morreau, die zich als historicus van de stad Maastricht verdienstelijk gemaakt heeft. Het bezoek bestond uit twee delen. Het eerste had betrekking op de overblijfselen van de vesting, die van vóór de 18e eeuw dateren, en dat zijn er heel wat. Achtereenvolgens werden bezichtigd: de O.L. Vrouwenwal langs de Maas, de Helpoort, de Pater Vincktoeren, delen van de tweede ommuring uit de 14e en 15e eeuw, de rondelen "Haat en Nijd" en "De Vijf Koppen".

Opvallend is de rol die de tweeherigheid van Maastricht (de

hertog van Brabant en de prinsbisschop van Luik) gespeeld heeft bij het bepalen van het grondpatroon van de vestingwerken. Begunstigd door het fraaie weer werd het een heerlijke wandeling, die volop gelegenheid bood ook van het landschappelijk aspect van de oude vestingwerken te genieten.

Vervolgens kwamen de uit de 18e eeuw daterende "Hoge Fronten" aan de beurt, die een typisch voorbeeld zijn van het z.g. getenailleerde of perpendikulaire stelsel, waarbij de courtines ontbreken en de flanken geheel of nagenoeg in het verlengde der facen getrokken zijn. Door de droge gracht werd er gewandeld van het bolwerk Stadhouders naar het bolwerk Holstein. Het metselwerk van deze hoewel beschermde linie van Dumoulin bevindt zich in een erbarmelijke staat, zodat op tal van plaatsen instortingsgevaar bestaat. De droge gracht is een wildernis. Reeds lang is er sprake van restauratie van deze linie, maar wanneer zij zal worden aangepakt valt zelfs niet bij benadering te zeggen. Bij goed weer is het er alleszins aangenaam wandelen; regen daarentegen maakt de Limburgse klei zo glibberig, dat een wandeling geen pretje meer is.

Volledigheidshalve moet nog gezegd worden dat het hierboven beschreven programma door de tweede groep deelnemers in de omgekeerde volgorde werd afgewerkt.

Berchem

Hendrik le Page

VESTINGEN, FORTEN EN DE LEVENDE NATUUR

ZELDZAME VOGELS IN OUDE FORTJES

(Afb. XI)

Velen onzer kennen onze correspondent-veldbioloog de heer G.H.J. de Kroon, voorzitter van de Stichting Uiterwaardenpark, Maas, Waal en Merwede, wonende te Gorinchem en in die omgeving als natuurvorser thuis als geen ander vermoedelijk. Wij stellen U voor hem op een nachtelijke speurtocht te volgen naar de *Batterij bij Poederoyen* op zoek naar de *Waterral*, die hij niet vond, maar wél een veel zeldzamer vogel de *BOOMVALK* (zie afbeeldingen op de laatste foto-pagina).

"GORINCHEM - Om een uur of twee in de nacht vond ik het welle-tjes. Het opsporen van o.a. waterrallen in rietmoerassen is geen peuleschilletje en nogal vermoeiend. Tenslotte was ik dan aanbeland op de houten brug van een batterij - een verdedigingswerk in de voormalige Nieuwe Hollandse Waterlinie. In het vlonderachtige brugdek liggen twee dikke planken vlak naast elkaar, waarop ik mijn slaapzak had uitgespreid om een paar uurtjes te slapen.

Vanwege de matige wind zuchtte als 't ware het houtbestand. In 't gras ritselende en vanuit de gracht plonsende en spetterende geluiden. Van tijd tot tijd het "eh-hoe" geroep van een roerdomp. Voor mensen, die vervreemd zijn van de levende natuur, een allerbelabberdst plekje - een omgeving voor een nachtmerrie. Voor mij het neusje van de zalm. En met een gerust hart in m'n lijf was ik in mijn slaapzak gaan liggen. 't Was de eerste keer dat ik boven het water op een brug sliep.

Tijdens het krieken van de dag en dat is maar even, ontwaakte ik. WÉér ging een dag geboren worden!

De bomen en struiken kon ik reeds onderscheiden en boven het water van de gracht hing een wazige blauwe damp. Maar om te mijmeren of zo had ik helemaal geen tijd, want ineens weerklonk van zeer nabij een fel vogelgeluid. Ik wist eigenlijk niet goed hoe ik het had, omdat het mij deed denken aan de waterral. Immers had ik in de nacht reeds getracht om met nep-waterralgeluiden een of meer waterrallen te localiseren. Had mijn methode gefaald? Was daarnet een waterral ingevallen? Want het zijn echte nachtvogels.

Op 't zelfde moment vloog een luid roepend donker vogeltje met snelle vleugelslag over mij heen. - Een tureluur? ... ging het toen weer door mijn hoofd. Maar terwijl ik mij zittend in mijn slaapzak omdraaide om het vogeltje te volgen, wist ik het. Tja, een boomvalk! Tjonge, tjonge wat een bofferd.

Zeer luid en fel klonk de lokroep en zie dáár een tweede boomvalk voegde zich bij de eerste. Zeer luidruchtig ging het er bij toe. 't Is een schel en verdragend geluid. Zij wensten elkaar een goeie morgen toe, want het was hun eerste ontmoeting van die dag. Immers, zij hebben de nacht gescheiden doorgebracht.

Met snelle vleugelslag vlogen ze rond in elkaars nabijheid boven het lintvormig houtbestand, dat aan de gracht staat. Een zwarte kraai vloog over, maar werd door een furieuze boomvalk resoluut uit het territorium gestoten. Met grote snelheid ging dat, gelijk een projectiel. Tweemaal botste het valkje tegen de kraai op die echter de klappen voortreffelijk wist op te vangen, onderwijl een nijdige kreet slakend. Voorlopig zal die kraai het wel uit zijn lijf laten om nog eens over de batterij te vliegen.

Weer zijn de boomvalken verenigd en hartstochtelijk hielden, zij hun wel zeer vroege samenspraak. Vooral de roep van het mannetje zwelt aan tot jankens toe - een en al hartstocht. Samen vlogen en zweefden zij rond met afgeronde en dan weer eens spitse vleugels.

De kleinste - het mannetje - lokte zijn wijfje steeds naar de bomenrij. Steeds ging hij dan even op een tak zitten. Zelfs vlak voor me in een uitbottende populiereboom. Bovenin prijkt een kraaienest. Dat zal hun horst worden?

Tot mijn spijt had ik geen verrekijker bij me. Boven de grasgroene polder kleurde een sprookjesachtig morgenrood. Fris van kleur het ontluikend groen aan bomen en struiken. In de verte appelbloesempracht - als roze fondant. Aan weerszijden van de brug "Hollands kant" - bloeiend fluitekruid.

Ergens tussen de verse loverkens koerden een tortelduifdoffertje en in 't riet langs de blinkende waterkant zong een kleine karekiet.

Deze wel zeer vredige plaats werd tegen het einde van de vorige eeuw door krijgskundige lieden opgeworpen en gegraven voor defensieve doeleinden. Na bijna 100 jaren een uitwijkplaats voor dat wat leeft en groeit - een waardig natuurmonument. Zulk een buiten militair gebruik gesteld verdedigingswerk is zo'n héél klein stukje Nederland, waar we ontzettend zuinig op moeten zijn.

G.H.J. de Kroon."

Wij behoeven niet te zeggen hoezeer wij het met onze correspondent eens zijn dat wij die kostbare restjes natuurgebied moeten bewaken en ons met hand en tand tegen aantasting verzetten. Dat onderkennen reeds veertig jaar geleden de oprichters van onze Stichting, een prijzenswaardig voorbeeld van ver vooruitzien!

V A R I A

Die "Stichting Menno van Coehoorn".

Hierdie vereniging, wat hom beywer vir die instandhouding van outydse vestingwerke in Nederland... lê nadruk op die plig van die mens om opoffering en vermindering van historiese monumente en natuurgebiede te voorkom of te beperk....

Een goede getuigenis dus uit: Bulletin 25, Stigting Simon van der Stel, Pretoria.

Nederlandse forten in andere werelddelen.

Ziehier een nog weinig ontgonnen studieterrein dat een onzer begunstigers, de heer A.F. Lancker te Breda tot het zijne heeft gemaakt. Van de resultaten dezer studie wordt de Stichting nu en dan op de hoogte gesteld, zoals ook blijkt uit de vermelding daarvan in vorige jaarverslagen.

De tot nu toe door hem gelocaliseerde forten met Nederlandse historie belopen een aantal van niet minder dan 325 wat naar men zich kan voorstellen aanzienlijke studie en arbeid heeft geveerd. Niet van al deze objecten zijn namen en nadere gegevens bekend en de heer Lancker hoopt dan ook dat zich in onze kring mede-geïnteresseerden zouden kunnen bevinden, die nog ontbrekende gegevens zouden kunnen helpen aanvullen. Eenieder die meer over dit onderwerp zou willen weten of over kennis hieromtrent beschikt, wordt uitgenodigd zich met de heer Lancker (Grote Spie 347, Breda, tel. 01600-44288) te verstaan.

Hieronder volgt een overzicht van wat reeds kon worden vastgelegd:

- 25 in Afrika (gedocumenteerd)
- 70 in de beide Amerika's (waarvan 30 op Curaçao gedocumenteerd)
- 50 op Sumatra
- 70 op Java
- 25 op Borneo
- 15 op Celebes
- 60 in de Molukken (deels gedocumenteerd)
- 10 op de Kleine Soenda-eilanden en Formosa.

Onderzoek is gaande naar V.O.C.-forten op Ceylon, op de kusten

van India en naar een fort in Mozambique.

Wij wensen de heer Lancker gaarne succes en steun bij zijn interessante studie. Voor een ons geschonken publicatie over het fort Nieuw Amsterdam zeggen wij hem dank.

Transportabele legerkorenmolens en het beleg van Lochem en Grol.

Aldus luidt de titel van een artikel in Gelders Oudheidkundig Contactbericht van december 1973, van de hand van A. Bicker Caarten. Met de bijgevoegde illustratie "de muelwagen bij het beleg van Lochem in 1606" (Guicciardini, Franse ed., 1609) is het een interessante publicatie die wij onze begunstigers gaarne ter lezing willen aanbevelen. Redactie en administratie: E.J. Kruijswijk Jansen, Hogestraat 7, Dieren (08330-4692).

Arsenaal Gids van verzamelingen en instellingen op militair-historisch terrein. Wij nemen aan dat al onze begunstigers en donateurs - die dit ten tijde van het verschijnen reeds waren - in het bezit zijn gekomen van deze handige gids (bij de studie van militair-historische onderwerpen) en wij verwachten dat de in deze materie geïnteresseerden er nut van kunnen hebben. De typografische afwerking, door de Inrichting Uitgeven Boekwerken (IUB) van het Ministerie van Defensie vinden wij zeer verzorgd, terwijl ook de bandtekening van de hand van de heer F.J.H.Th. Smits, referendaris bij genoemd Ministerie, onze bewondering heeft. Wij complimenteerden de samenstellers dan ook met het resultaat van hun arbeid. Wel vroegen wij - met het oog op een heruitgave - de vertalingen nog eens kritisch te willen bezien.

Men kan het boekje nabestellen bij de Penningmeester Ver. t.b.v. Mil. Hist., Bremstraat 26, Den Helder, giro 2940790; de prijs bedraagt f 2,50.

's-Hertogenbosch - Geschiedenis van vesting en forten
(naar het manuscript van wijlen C.G. Gudde).

Dit werk is een wetenschappelijk verantwoorde bewerking van het manuscript, waarvan onze studiec commissie destijds inzage kreeg en waarvan zij een goede dunk had.

De uitgave werd toevertrouwd aan "De Boschboom" die het boek op 3 mei a.s. in de openbaarheid zal brengen. De prijs zal omstreeks f 20,-- bedragen. Aanbevolen.

Wie een liefhebber is *van natuurwandelingen onder deskundige leiding* van onze correspondent de heer De Kroon te Gorinchem, die als wandeldoel vaak de fortten kiest in de buurt van zijn woonplaats (men zal zich de excursie naar Woudenberg en Loevestein herinneren) wordt in overweging gegeven *begunstiger te worden van de Stichting Uiterwaardenpark Maas, Waal en Merwede* (Concordiaweg 15, Gorinchem, secr. Dr. C. van der Graaf - tel. 01830 - 12325; contributie f 5,--). Men ontvangt dan tijdig een uitnodiging, maar steunt bovendien het doel onze fraaie uiteraarden te helpen beschermen.

Kleurrijk vouwblad vesting Naarden

Als een ster van smaragd met grijs-rose geaderd hart, gelijk een kostbare doekspeld op turkoois en groen fluweel, zó heeft Philip Bruin jr. (KLM Aerocarto) het beeld van de vestingstad vastgelegd op de foto die het vouwblad over Naarden siert. Het drukwerk is verkrijgbaar bij o.a. het Vestingmuseum en VVV-Naarden. De prijs is f 0,50.

Doesburg - Tentoonstelling

Op 4 september van dit jaar zal de officiële opening plaatsvinden van een *tentoonstelling* in de Burgerzaal van het stadhuis. De expositie zal heten: "De Vesting Doesborgh" met als ondertitel "Van Landweer tot Vestingstad". Zij wordt georganiseerd door het museum "Stad en Ambt van Doesburg" en zal van 5 tot en met 28 september geopend zijn. In het comité van voorbereiding hebben zitting de conservator van het museum te Doesburg, de beide archivariissen van het streek-archivaat "De Liemers en Doesburg", de beheerder van Staatsbosbeheer en de archivaris onzer Stichting. Het Kon. Ned. Leger- en Wapenmuseum en de Stichting Menno van Coehoorn hebben hun medewerking toegezegd.

Engelse literatuur over Nederlandse vestingbouw

Op verzoek van de Ierse architect Paul Kerrigan te Dublin, stelde de heer Spanjaerd Speckman een lijst samen van een twintigtal Engelse werken over Nederlandse vestingbouw. Een copie hiervan berust in ons archief. Aan belangstellenden kunnen inlichtingen hierover worden verstrekt.

Reizende vestingtentoonstelling?

Een suggestie van onze begunstiger de heer M.J.O. Branse, directeur van de Mr. A. Bruch Scholengemeenschap te Haarlem - zulks naar analogie van een ambulante expositie over kastelen, ten behoeve van voorlichting op scholen georganiseerd door de Kastelenstichting - wordt ernstig bestudeerd in overleg met deze laatste stichting. Het zou voor het monumentenjaar M 75 stellig een passende manifestatie zijn. Zonder hulp evenwel zou het bestuur deze taak niet aankunnen; mankracht, ideeën, vakkennis, en geldmiddelen zullen nodig zijn. Gaarne suggesties ook Uwerzijds derhalve.

Tot onze jongste donateurs behoren de Zeeverkenner "Stichting Pampus Muiden". Deze bewonen het torenfort "Westbatterij te Muiden" dat ernstig in verval was geraakt, maar door henzelf met steun van velen (o.a. de Gemeente en haar dir. van Gemeentewerken de heer Spoelman) wordt opgeknapt. Teneinde de nodige massale grondverplaatsing te verrichten heeft het KORPS MOBIELE COLONNES te Craailo steun geboden met bulldozers, die er een "oefenobject" aan hebben. Wij volgen de restauratie van dit beschermde monument met veel interesse en hopen t.z.t. hierover meer te kunnen mededelen.

ZUID-AFRIKA

Blokhuys Harrismith - Fort Klapperkop, Krygsmuseum

Blokhuys Harrismith - Oranje Vrijstaat

Hierdie blokhuys uit die tije van die Tweede Vrijheidsoorlog is geleë op Harrismith se meent, aan die noordoostekant van die dorp.

In die Noordoostelike Vrijstaat is daar teen die einde van die jaar 1901 'n gedugte blokhuysstelsel deur die Britse militêre owerheid opgerig. Een van die linies het deur Harrismith tot aan die Drakensberg geloop en die dorp se blokhuys het deel van hierdie linie uitgemaak.

Hierdie blokhuysstelsel het gedien as basis vir die Britse "drives", waarmee die Engelse probeer het om die Boeremagte te vang deur hulle teen die linies vas te drijf. In die laaste maande van die oorlog het die mees verbete guerillastrijd dan ook hier in die Noordoostelike Vrijstaat gewoed.

Genl. Christiaan de Wet was veral baie aktief in hierdie krijsverrigtinge en het dikwyls deur die linies gebreek.

Fort Klapperkop, Krygsmuseum - Pretoria, Rep. v. Zuid-Afrika

Op die koppies suid van Pretoria is hierdie hoogs interessante forte geleë: Fort Schanskop en *Fort Klapperkop*.

Met die bou van hierdie fort Klapperkop is waarskynlik Desember 1896 begin. Daarvoor is Italiaanse, Duitse en Nederlandse vakmanne asook talle Bantoe-arbeiders in diens geneem. Om ruimte vir die bomvry betonvertrekke en magasyn te verkry, is reuse uitgrawings gedoen. Die vooraansig van die versteekte kaserne, asook die kanonskuilings is van die fynste messel- en klipwerk.

Op 18 Januarie 1898 kon president S.J.P. Kruger die fort namens die Republikeinse Regering oorneem.

Met die uitbreek van die Anglo-Boere oorlog in Oktober 1899 is die Franse Long-Tom-kanon (le Creusot 15 mm, op 'n houtaffuit gemonteer) en ander bergartillerie na ander fronte gestuur. Die bedoeling was om die geskut later weer na Pretoria terug te bring, maar die Britse opmars uit die suide was so vinnig, dat die verdedigers van Pretoria by die nadering van die Britse magte die forte onbemand en onbewapen gevind het. Geen skoot is dus ooit uit die forte gevuur nie. Die

fort het al hoe meer in verval geraak todat an die begin van die jare sestig besluit is om dit in 'n krygsmuseum om te skep. Daar is onmiddellik met restourasiewerksaamheë 'n aanvang gemaak.

Op 23 Mei 1966 het die Staatspresident die *Krygsmuseum Fort Klapperkop* geopen. 'n Groot aantal belangstellendes was oorgetuies van die kleurvolle openingsseremonie wat saamgeval het met die feestelike herdenking van die vyfjarige bestaan van die Republiek van Suid-Afrika.

Dr. Jan Ploeger (onze correspondent voor Zuid-Afrika - T.) skryf "Fort Klapperkop..... het tijdens die vyfde jaar van die Republiek van Suid-Afrika, 'n nuwe waardige bestemming gekry... Die vyfkantige fort vorm saam met sy museumskatte 'n kostbare, onverbreeklike deel van ons militêre tradisies; tradisies wat was veranker in die Suid-Afrikaanse Weermag van vandaag en ook die landsverdediger van môre sal besiel".

Aldus merendeels overgenomen uit gegevens, ons verstrekt door de maker van de opnamen, die daarvoor raadpleegde: J.J. Oberholster "Die Histories Monumente van Suid-Afrika".

Ons is Mr van Schouwenburg baie dankbaar vir hierdie fotos en beskrywinge as bydrage vir ons argief!

T.

A A N H A N G S E L

COURANTENKNIPSEL-ARCHIEF (vervolg)

Groen etiket

- 71 N.H.W., Natuurmonumenten kan "KIJK UIT" kopen (Telegraaf, 16-2-1973).
 72 N.H.W., Fort Voordorp unieke vesting. (Telegraaf, 17-3-1973).
 73 ZWARTSLUIS, Resten oude stadsmuur blootgelegd (Zwolse Courant, 16-3-1973).
 74 PURMEREND, P. bouwde vier eeuwen geleden "Fortificaties" om de vijand te kunnen weerstaan (Nw. Noordh. Courant, 20-4-1973).
 75 BRIELLE, G.S. niet eens met kritiek op restauratie van wallen (Nw. Brielse Courant, 25-4-1973).
 76 R.S. AFR., Fort Merensky, of die "Klein Zimbahwe van Transvaal" in restauratie (?).
 77 HEUSDEN, Heusden komt weer tot leven (NRC-Handelsblad 11-5-1973).
 78 ZWOLLE, Stadstorens tussen Diezer- en Vischpoort (Zwolse Courant, 15-5-1973).
 79 R.S. AFR., Martello-toring als museum vir die vloot se geschiedenis (Oorsig, 29-6-1973).
 80 TERHEIJDEN, Afgravingen nabij Linie v.d. Munnikenhof (De Stem, 28-6-1973).
 81 BRIELLE, Restauratie v.m. poortwachterswoning bij de Kaaipoort (Nw. Brielse Courant, 1-6-1973).
 82 BRIELLE, Wat moet er met het Kruithuis gebeuren en wie weet er een bestemming voor?, (Brielse Courant 7-6-1973).
 83 MAASTRICHT, Restauratie van Fort en de "Werken" nu in zicht (De Limburger, 26-7-1973).
 84 OOLTGENSPLAAT, Van Zwaard tot Pollepel, (Tijdschrift v.d. Kon. Ned. Heidemij., april 1972).
 85
 86 ZWOLLE, Uit "Zoete Inval = komt stadsmuur tevoorschijn (Zwolse Courant, 28-3-1973).
 87 MAASTRICHT, Maas "schuift" over kilometer lengte op; v.m. Fort Randwijck gaat verdwijnen (De Limburger, 3-8-1973).
 88 MAASTRICHT, Comité wil Franse maquette laten kopiëren (9-8-1973).
 89 HOOFDDORP, Recreatie en cultuur in v.m. Fort, (Haarl. Dagblad, 29-6-1973).
 90 ALGEMEEN, Historische kanonlopen als meerpalen langs kanaal (Ons Leger, aug. 1971).
 91 HEUSDEN, Vestingstad Heusden in nieuwe glorie (Heemschut, juni 1973).
 92 ALGEMEEN, De Stichting Menno van Coehoorn in Nederland (Mbl. Vlaamse Toeristenbond, mei 1973).
 93 ALGEMEEN, Dr. Jan Ploeger, correspondent van de Stichting in Zuid-Afrika, treedt af als redacteur van "die Bulletin v.d. Stigting Simon van der Stel" (Bulletin S. v.d. Stel, september 1973).
 94 R.S. AFR., Die bou van die fort te Johannesburg (Bulletin St. S. v.d. Stel, september 1973).
 95 AMERSFOORT, Het verval van de vestingwerken, (Amersf. Courant, 28-9-1973).
 96 BELLINGWOLDE, Krijgstocht langs oude schansen (Het Vaderland, 12-10-1973).
 97 INDONESIE, f 50.000 voor herstel oud Nederlands fort Rotterdam bij Ujungpandang door de Ned. regering (Telegraaf, 9-11-1973).
 98 MAASTRICHT, "Poort Waarachtig" handhaven of niet?, (De Limburger, 18-10-1973).
 99 MAASTRICHT, Diverse oplossingen voor de "Poort Waarachtig" (De Limburger, 20-10-1973).
 100 GRONINGEN, Oude vestingwal in Noorderplantsoen (Het Vaderland, 12-10-1973).
 101 MAASTRICHT, Onderaardse strijdgangen werden schuilkelders (De Limburger, 6-10-1973).

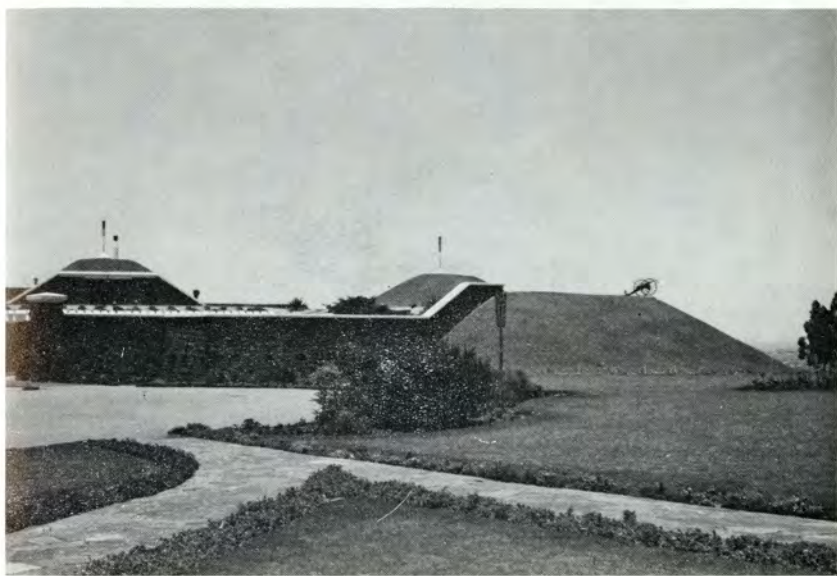
- 102 MAASTRICHT, Er was steeds geld voor onderhoud vestingwerken (De Limburger, 10-10-1973).
- 103 MAASTRICHT, Gemeente-Financiers waren vindingrijk (De Limburger, 16-10-1973).
- 104 MAASTRICHT, Mat. Herbenus (1485) nog steeds aktueel (De Limburger, 17-10-1973).
- 105 AMERSFOORT, Eerste stuk walmuur voorjaar '74 klaar (Amersf. Courant, 3-11-1973).
- 106 MAASTRICHT, Muur O.L.Vrouwewal wordt gerestaureerd (De Limburger, 30-11-1973).
- 107 MAASTRICHT, Geredde vestingwerken vormen waardevol bezit (De Limburger, 4-11-1973).
- 108 MAASTRICHT, Boven- en ondergrondse werken vormen een eenheid (De Limburger, 1-12-1973).
- 109 MAASTRICHT, Tweede walmuur maakte M. 3 maal zo groot (De Limburger, 4-12-1973).
- 110 DOESBURG, De Vesting Doesburg (Heemschut).
- 111 MAASTRICHT, De Helpoort verdween achter derde walmuur (De Limburger, 11-12-1973).
- 112 MAASTRICHT, Gedichten, naamgevers van historische monumenten (De Limburger, 18-12-1973).
- 113 MAASTRICHT, Hoge Fronten worden toegankelijk gemaakt (De Limburger, 28-12-1973).
- 114 MAASTRICHT, Vrees voor kanonnen en vermomde Fransen (De Limburger, 3-1-1974).
- 115 MAASTRICHT, Eerste ondergrondse strijd om Maastricht (De Limburger, 10-1-1974).
- 116 MAASTRICHT, f 5000,— voor kopie van Parijse maquette (De Limburger, 10-1-1974).
- 117 MAASTRICHT, Plan tot herstel Hoge Fronten, volgens ontwerp DAC!, opgezonden naar C.R.M., (De Limburger, 13-12-1973).

de Br.

Boven :
blokhuis
Harrismith

Onder :
Fort Klapperkop
bij Pretoria- Rep.
van Zuid-Afrika
Krijgsmuseum.

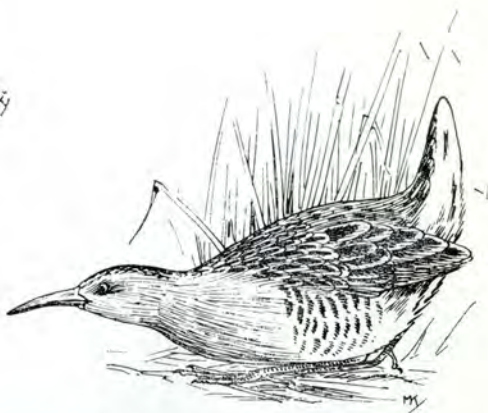

(Foto's Mr. M. G. L. van Schouwenburg, Zwolle)

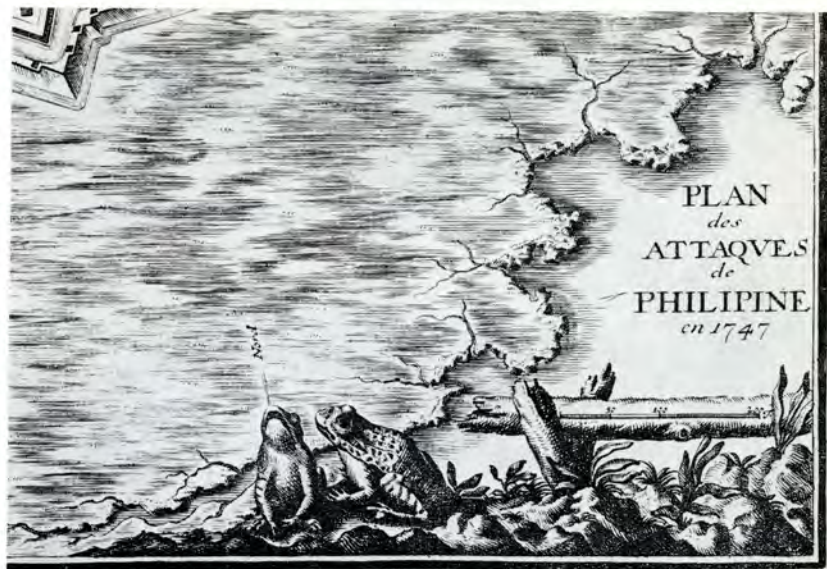
(tekeningen :
M. J. CH. Kolvoort)

Boomvalk

Waterral

Een Franse militaire ingenieur, aanwezig geweest bij het beleg van Philippine in 1747, tekent een „noordpijl” passend bij Nederlandse terreinen.

I N H O U D S O P G A V E

	Blz.
Voorbericht	3
Inleiding en Overzicht	4
Tentoonstelling te Sint Katelijne-Waver (E.)	10
Bijeenkomst van correspondenten te Sint Oedenrode (C.G. Scheltema, arch.)	12
Bestuurzaken	13
Jaarvergadering Hoofdbestuur 1973	14
De wallen van Willemstad werden eigendom van de gemeente (De Br.)	19
Financieel verslag 1973 (v. W.)	20
Mededelingen over historische vestingwerken,	
Groningen	22
Drente	23
Overijssel	23
Gelderland	24
Nieuwe Hollandse Waterlinie	27
Noord Holland	28
Zuid Holland	29
Zeeland	30
Noord Brabant	30
Limburg	31
Besluit (T.)	32
Ter Gedachtenis ^{L.} J. M. de Lagh	32
Toelichting Sebastien le Prestre Chevalier de Vauban & Menno Baron van Coehoorn	33
Ervaringen bij het gebruik van oude vestingplans (Sp. Sp.)	37
Torenforten in Brabant (Dr. v. Wieringen)	42
Stichting Nationale Contactcommissie Monumenten- bescherming (E.)	47

Monumentenjaar 1975 (E.)	48
Excursie Haarlem (T.)	49
Excursie: Met Simon Stevin door de lange donkere gangen van Eben/Emael (E.) (en Le Page): Maastricht	53
Vestingen, forten en de levende natuur Zeldzame vogels in oude fortjes (G.H.J. de Kroon)	56
Varia (mededelingen en berichten)	59
Zuid-Afrikaanse forten (Mr. M.G.L. van Schouwenburg)	63
Aanhangsel: Courantenknipsel-archief (vervolg)	65

*Bijlage I : Bestuur
Correspondenten
Prijstijst drukwerk
Stichtingsgegevens*

Bijlage II : Register op jaarverslagen 1969/72

Bijlage III : Algemene adreslijst

PENNINGMEESTER: BAARN

Prinses Marielaan 5B

Postrekening 63844

SECRETARIAAT: DEN HAAG

Bachmanstraat 15 (070-462635)

*

ARCHIVARIS: ZEVENAAR

Meidoornstraat 88

*

ARCHIEF, BIBLIOTHEEK, VERGADERLOKAAL:

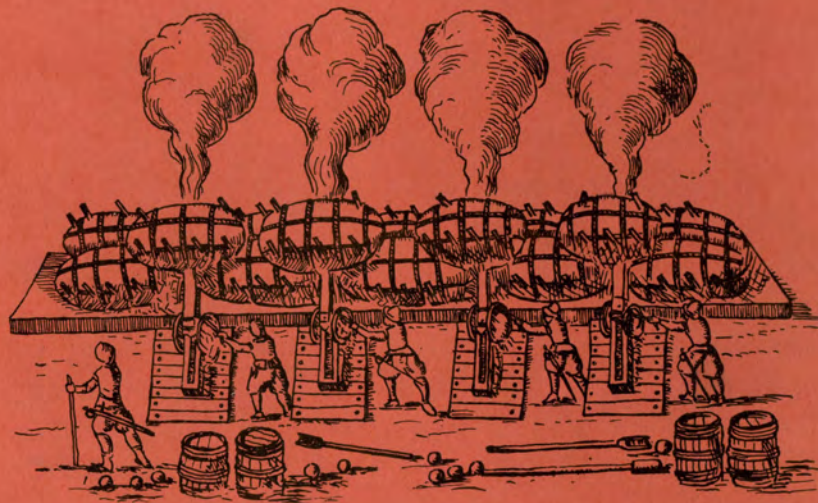
DEN HAAG - Bazarstraat 19

*

**DE TWEDE ZATERDAG IN JUNI:
VASTE DAG VOOR JAARLIJKSE
EXCURSIE**

„VUURBAL“

HOE MEN VAN WOLZAKKEN EEN
BATTERIJ KON MAKEN

